

רשות להחמיר!?

עיון בסוגיית ההחמרה

- א. פתיחה
- ב. מהי חומרה?
 1. חומרה "פסיקתית"
 2. חומרה "ולנטרית"
- ג. למה לא להחמיר?
 - ד. כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדייט'
 1. שיטת הרמב"ן והריטב"א
 2. הבנה שניה בדברי הריטב"א ושיטת התועלת
 3. המאירי – תועלת מוסרית-חינוכית
 4. ב"י – תועלת מעשית
 5. שו"ע הרב – החמרה כאמצעי הרחקה מאיסור
 6. שיטת בעל שו"ת "באר שבע" – הרחקה מן המותרות
 7. שיטת החיד"א ו"אהלי יהודה" – בין אדם לחבירו
 8. שיטת החיד"א ב"יוסף אומץ" – אין הדיוטות אלא בציבור
 9. שיטת החיד"א בחיים שאל – בשב ואל תעשה אין הדיוטות
 10. סיכום
 - ה. חומרה דאטי לידי קולא'
 - ו. מחזי כיוהרא'
 - ז. הוצאת לעז על ראשונים
 - ח. חשש לפגיעה בסמכות ההלכה
 - ט. לא תתגודדו' – החשש מיצירת מחלוקת
 1. מתי לא חוששים ללא תתגודדו
 2. סיכום
 - י. מתינות בבחירה להחמיר.
 - יא. סיכום

“יהי רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אבותי שלא יארע דבר תקלה על-ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם כי ה' יתן חכמה מפי דעת ותבונה גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך” (תפילת רבי נחוניא בן הקנה)

א. פתיחה

ברורות האחרונים חלו תמורות משמעותיות ביחס לתופעת ההחמרה. נראה כי בצבור רווחה התחושה שהחמרה היא הנורמה הראויה אליה צריך הציבור לשאוף, ואילו המקל הנוהג כעיקר הדין הוא חריג שאינו נוהג כשורה. יחס זה בא לידי ביטוי לא אחת בזלזול ובלעג כלפי אותם שבחרו להימנע מההחמרה. נדמה כי תופעה זו פרצה את גבולות הציבור הכללי ופשטה גם אל העולם הישיבתי והרבני (ואולי בכלל זהו מקורה?).

הנה, למרבה ההפתעה, מתברר כי אין הדברים פשוטים כלל וכלל. בעיון זהיר בהלכה נראה כי היחס ל“חומרות” הוא מורכב ביותר, במקרים שונים ועל ציר לא ברור עומדות גישות שונות, מגוונות ולעיתים אף סותרות. ישנן גישות המצדדות בחומרה דוגמת “והמחמיר תבוא עליו ברכה”; יש שגילו כלפיה יחס אדיש “המחמיר לא הפסיד”; היו גם שזילזלו – “כל שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט”; ויש שהתנגדו למחמירים התנגדות עזה ובחרו לכנות אותם בכינויים דוגמת “זקן ממרא”, מין ואפיקורס, או שחיבוים נידי וּבמקומות מסוימים אמרו שאף ראויים היו להתחייב במיתה.

במאמר זה אנסה לשטוח בפני הקורא את מקצת השיקולים שראוי ויעמדו בפני האדם הפרטי (ודו"ק – באדם הפרטי ולא בפוסק) קודם שיבחר להחמיר, מתוך תקווה שהקורא ישכיל ויעמוד על מורכבות היחס כלפי ההחמרה קודם שינקוט בעמדתו בנושא חשוב זה.¹ מפאת ריבוי החומר, מורכבות הנושא וקוצר היריעה נאלצתי לנסות ולהתמקד בפן מסוים של ההחמרה. כפי שצוין, המאמר נכתב בנוגע לאדם הפרטי הבוחר לקבל על עצמו חומרה ולא ביחס להחמרה כבחירתו של הפוסק (בדיני ספקות, הכרעות הלכתיות לציבור

1. כאן המקום להדגיש כי הציבור אינו מבקש לעסוק במגמות החומרה מבחינה סוציולוגית-היסטורית, דוגמת מגמת ההחמרה ברורות האחרונים (מהחת"ס ואילך). כיוון שהניסיון לעמוד על ההתייחסות לחומרות נעשה מורכב הרבה יותר בעקבות התווספותם של משתנים רבים (לדוגמה – הפסיקה כהתגוננות מפני השפעות הרפורמה – “חדש אסור מן התורה”, קביעה רעיונית שבהכרח גרמה גם לנטייה לשמרנות ורתיעה מחידוש גם במישור ההלכתי. דוגמה נוספת היא התפתחות התקשורת והטכנולוגיה. העובדה כי פסקי הלכה נעשו זמינים וזכו לחשיפה עצומה גרמו לאובדן “רשות היחיד ההלכתית”, חשפה את הפוסקים לביקורת רחבה הרבה יותר מבעבר וגרמה ל“יראת הוראה” והסתמכות על הפסיקה המקובלת ועוד). ראוי להדגיש בהקשרו של מאמרנו כי מגמות אלו השפיעו גם על הפרט המחמיר (לדוגמה הצורך בשונות כאמצעי התגוננות, המגמה לשמרנות וכו') ולא רק על הפוסק. להרחבה עיין במאמרו של בנימין בראון, “החמרה – חמישה טיפוסים החמרה מן העת החדשה”, בתוך “עיוני הלכה ומשפט”, אוניברסיטת ת”א תשס”א, עמודים 123-237, וכן במאמרו של חיים וקסמן, “חוק הברזל של החומרה וחרדיותה של האורתודוקסיה” בתוך מאיר ליטבק ואורה לימור (עורכים), “קנאות דתית”, מרכז זלמן שזר תשס”ח, עמודים 181-198.

וכו'), אך פטור בלא כלום אי אפשר, ובמקומות מסוימים במאמר (בעיקר בהערות השוליים) הוזכרו גם שיקולי פסיקה. יתר על כן, גם בתחום התמקדותי נאלצתי להביא את עיקרי הדברים בלבד ולא העמקתי בנושאים מסוימים שהיו ראויים ליתר העמקה, וייתכן שאף השמטתי לחלוטין נקודות אחדות הראויות לבירור.

לענ"ד, למותר לציין את חשיבות הדיון והלימוד בנושא ההחמרה. לשאלות האם ומתי החמרה היא חיובית, מתי אינה מועילה ואינה מורידה, מתי נחשבת לאיסור ומזיקה, ישנן השלכות משמעותיות על חיינו כציבור וכפרטים במישור הרעיוני ובמישור המעשי גם יחד. למען הסר ספק אציין שהמובא במאמר זה אינו מהווה הדרכה למעשה אלא רק מקור לעיון ולדיון.

ב. מה' חומרה?

על-מנת להקל עלינו את הדיון נחלק את החומרות לשתי קטגוריות עיקריות:²

1. חומרה "פסיקתית" (החמרה מצד הפוסק)

כאשר הפוסק מכריע בין שתי אפשרויות פסיקה (בעיקר בדיני איסור והיתר)³ נבחן פסקו אם אסור או מותר. כאשר הפסק הוא חד-משמעי וההכרעה ברורה אין מקום לעיסוק במינוחים של חומרא וקולא,⁴ הדיון מתחיל כאשר שתי אפשרויות הפסיקה הן מסתברות ובעלות "לגיטימציה" הלכתית. במקרה כזה נמדד הפסק כפסק מחמיר או מקל.⁵ המוטביציה של הפוסק להחמיר נובעת בד"כ מארבעה מניעים עיקריים:

א. המקרה הנפוץ ביותר הוא במקרי ספק-חוסר ידיעה (בין אם בדין ובין אם במציאות).⁶ מכיוון שהפוסק איננו יודע מהו הדין ה"נכון" מעדיף הפוסק לפסוק כדעה המחמירה,

2. מובן שהניסיון לחלק את כל סוגי ההחמרות לשתי קטגוריות אלה הוא אינו מוחלט, אך למען הנוחות נסתמך על חלוקה זו המבוססת על מאמרו של בנימין בראון.
3. כאן המקום לציין שבתחומי הדיון ההלכתי קשה למצוא שימוש במושגים חומרא וקולא בדיני ממונות (על אף המימרא המפורסמת "ספק איסורא לחומרא ספק ממונא לקולא" – שם הכוונה לכלל עקרוני ביחס למוחזק ולא להחמרה מצד הדין). הסיבה לכך היא שמטבע הדברים בדיני ממונות הקלה עם אדם אחד מחמירה בהכרח עם העומד איתו ולהפך.
4. כלומר, כאשר הדין ברור לא ניתן לראות אותו כחומרה או כקולא. אולם, הפרט יכול להחמיר על עצמו ביחס לדין הזה.
5. אולי כדאי לעמוד כאן על משמעויות הביטויים החמרה והקלה. יש שסברו שהחמרה היא פרשנות דווקאית ומדוקדקת, בעוד הקלה היא פרשנות רחבה המעניקה משקל רב יותר לשיקולים חוץ-טקסטואליים. לענ"ד יש לשלול הבנה זו מכל וכל, מכיוון שאנו עתידים לגלות שפעמים דווקא המחמיר הוא המושפע משיקולים "חיצוניים" לטקסט, בעוד המקל הוא הקרוב יותר לפשט הכתוב. אם כן, הדרך הנכונה לאפיין חומרה וקולא אינה באמצעות הדרך (-משמע צורת הלימוד) שהביאה למסקנה מסוימת, אלא באמצעות תוצאת (השורה התחתונה) הפסק – פסק הלכה מחמיר הוא פסק שיוצר איזו הגבלה חובות או איסורים על האדם בעוד שפסק הלכה מקל משחרר את האדם מהגבלות פוטנציאליות (ובכך הופך את חייו ל"קלים" ו"חופשיים" יותר). להרחבה ראה אצל בראון.
6. ייתכן בחירה באפשרות זו גם במקרה של יראת הוראה, חוסר רצון להכריע, "ענווה" הלכתית שאינה חפצה להניח ראשה בין שני הרים גדולים, ולא רק במקרה של חוסר הידיעה האינטלקטואלית מהי ההלכה מבחינה אנליטית.

ובאמצעות כך "להבטיח" שאינו מורה טעות, כיוון שבפשטות – כאשר הולכים לשיטת המחמיר בד"כ יוצאים ידי חובת כל הדעות, ואילו כאשר פוסקים כשיטת המקל בד"כ לא יוצאים לשיטת המחמיר.

ב. מניע נוסף להחמרה הוא מניעת הציבור מחטא. החמרה זו נקראת "סייג" או "גזרה"⁷. חכמים נהגו להחמיר במקומות בהם היה חשש שללא החומרה עלול הציבור להיכשל ולעבור על עיקר הדין (ההלכה המקורית).

ג. מקרה אחר בו נהגו חכמים להחמיר הוא מצב בו חושש הפוסק למעמדה של ההלכה ומנסה באמצעות החמרה לבסס ולחזק אותה בעיני הציבור.⁸

ד. המניע הרביעי והנדיר הרבה יותר מתייחס למקרים בהם ההחמרה מהווה מעין אמצעי "ענישה" כלפי אדם או ציבור. כפי שניתן להבין מתוך המימרא "עונשים אותם ומחמירים עליהם"⁹ (ראוי להדגיש כי במניע זה אין ההחמרה מהווה מדיניות הלכתית כללית אלא תגובה קונקרטית למעשה ספציפי).

2. חומרה וולנטרית (מצד האדם)

אולם, ישנו סוג נוסף של חומרות, חומרות שהן מעבר לדין. מדובר במחויבות או הגבלה שאדם בוחר לקבל על עצמו, דווקא כאשר הוא אינו מחויב בה. גם את המוטיבציה לחומרה כזו ניתן לחלק לסוגים שונים. בחרתי להביא את שני העיקריים שבהם.

7. "גזרה: איסור של חכמים בדבר המותר מצד הדין, משום סייג וגדר". אנציקלופדיה תלמודית כרך ה, עמודה תקכט. ניתן להביא דוגמאות רבות למקרים שונים בהם חכמים גזרו גזירות כסייגים: לא יצא החייט במחטו ערב שבת סמוך לחשכה, שמא ישכח ויצא משתחשך; ויש שגזרו על דבר המותר מפני שהוא דומה לדבר האסור, ואם לא יאסרו יטעו להתיר אף את האיסור. דמיון זה יש שיטעו בו להשוותם מצד שדומים במציאות, כמו: אין טומנים בדבר המוסיף הבל גזרה שמא יטמין ברמץ, ומי שרואה טומנים בדבר המוסיף הבל סובר זה לבשל וזה לבשל ושניהם דרך הטמנה, מה לי רמץ מה לי חול; ויש שיטעו להשוותם מצד דברי התורה, כמו: בשר עוף אסור לאכול עם הגבינה, כדי שלא יפשעו העם ויבואו לידי איסור בשר בחלב של תורה ויאמרו שהעוף מותר מפני שלא נתפרש בתורה אלא גדי, אף בשר בהמה מותר חוץ מן העז, ויבוא אחר לומר אף בשר העז מותר בחלב פרה או כבשה שלא נאמר אלא אמו שהיא מינו, ויבוא אחר לומר אף בחלב העז שאינה אמו מותר שלא נאמר אלא אמו, ויש שגזרו מחמת הספק, שמא יש כאן איסור, כמו: גזרו טומאה על ארץ-העמים משום ספק קברות וכו'.
8. דוגמא יפה לשיקול זה ניתן למצוא במסכת שבת. שם מסופר על זמנו של נחמיה בן חכליה שנאמר בו: "בימים ההמה ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת ומביאים הערמות" (נחמיה יג, טו), וגזרו על טלטול כל הכלים, כדי לגדור גדר להחמיר באיסורי שבת, מפני שהיו מקילים בה, וחזרו והתירו כשנזוהרו יותר (שבת קכג, ב). וכן לגבי כחל (חולין קי, א). רב אסר כחל במקומו, "בקעה מצא וגדר בה גדר", משום שראה שהיו מזולזלים באיסורי בשר בחלב והחמיר עליהם. מאפיין זה נמצא גם במחלוקתם של ר' שמעון ור' יהודה ביחס לדיני מוקצה ביו"ט ובשבת, כאשר בשבת הקלו כשיטתו של ר' שמעון ואילו ביו"ט החמירו כר' יהודה. הסיבה, כפי שמובא בגמרא היא "שבת דחמירא ולא אתי לזולזלי בה – סתם לן כרבי שמעון דמיקל, יום טוב דקיל ואתי לזולזלי ביה – סתם לן כרבי יהודה דמחמיר" (ביצה ב, ב).
9. "נדר בחרם [...] על כולן אין נשאלים להם ואם נשאלו עונשין אותן ומחמירין עליהן דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: פותחין להם פתח ממקום אחר ומלמדים אותן כדי שלא ינהגו קלות ראש בנדרים" (משנה נדרים ב, ה). פירש"י: "אין נשאלים עליהם דאין צריך שאלה דודאי מותר הואיל ואינהו אמרי דעל דעת כן קאמרי וכולן אין צריכים שאלה. בד"א בתלמיד חכם, אבל בע"ה שבא לשאול עונשין אותו ומחמירין עליו". כלומר, על-אף ששיקר הדין הוא להקל, במידה ונשאלה שאלה בנוגע לנדר יש להחמיר על השואל, כדי שלא יקל את ראשו בנדרים.

מניע מרכזי אחד לאימוץ חומרה אישית הוא הרצון להציב סייג אישי – אמצעי להרחקה מן החטא שבו חושש האדם הפרטי להיכשל.

מניע עיקרי אחר הוא הרצון ליצירת "מידת חסידות" דהיינו תוספת דתית שנועדה להשגת מדרגה רוחנית גבוהה יותר^{10 11}

המאפיין הבולט ביותר בחלוקה בין חומרות שמטרתן להוות סייג לבין חומרות שמטרתן היא התעלות רוחנית הוא בבסיס החיוב. בעוד שחומרה שמטרתה סייג (או הידור) מתאפיינת בהיותה תוספת לחיוב כלשהו (לדוגמה לולב ארוך יותר מן הדרוש או לחילופין תוספת שבת).¹² החומרות שמקורן במידת חסידות מאופיינות בביצוע חיוב שהמחמיר פטור ממנו לחלוטין, לדוגמה רבן גמליאל שבחר לקרוא ק"ש בליל חתונתו למרות שהחתן פטור (משנה ברכות ב, ה) ניתן לדמות מעשים אלו לשני מבנים בסיסים: הסייג והחומרה דומים לתוספת קומה בבנין קיים ואילו ההחמרות ה"חסידיות" דומות להקמת מבנה חדש לחלוטין.

אולי כדאי לציין כי ניתן להבחין הבחנה לשונית בין ה"חומרה הפסיקתית" ל"חומרה הוולנטרית". כאשר הביטוי לתיאור ההחמרה הוא "החמיר ל" – משמע כי מדובר בחומרה פסיקתית, ואילו הביטוי "החמיר על" מעיד על חומרה שיסודה במידת חסידות.

10. וצריך עיון לגבי הקבוצה שאליה יש לשייך את ההידור במצוות. האם לקבוצת הסייגים – מכיוון שהוא תוספת מחויבות להתחייבות בסיסית, או שמה לקבוצת החסידות שהרי מטרת ההידור הוא התעלות למדרגה רוחנית גבוהה יותר מאשר קיום מצווה "רגילה"?

11. יש להבין מדוע החמרה או פרישות (כתת-קבוצה של החומרה) נחשבות כעילה למדרגה רוחנית נעלית יותר מאשר הקפדה על עיקר הדין. לענ"ד ההסבר לכך הוא שברוך-כלל ההחמרה מקשה על האדם, וככל שהקושי גדול יותר כך חש האדם שהקריב קורבן משמעותי יותר לאלוה. ניתן לעמוד על תחושה זו בהתבוננות על ההבנה הפשוטה אודות מהות עקדת יצחק, הניסיון העשירי והקשה ביותר. ככל שהקורבן גדול יותר ("בנך יחידך אשר אהבת"), כך הוא נחשב למשמעותי יותר (פסגת הנסיונות) (אין ספק שצורת חשיבה זו מזכירה תופעות בדתות אחרות דוגמת אסקטיות-סגפנות הנפוצה בדתות רבות- להרחבה וויליאם ג'ימס, החוויה הדתית לסוגיה, הוצאת מוסד ביאליק תש"ט, עמודים 194-213). ניתן לעמוד על ענין זה מתוך מאמרו של הרב שמחה אלברג עורך "הפרדס", כתב העת התורני הוותיק בארה"ב, במאמר המערכת (כסלו תשכ"ד): "אברך איש חזו"א שבבני ברק הוא חי ממש ונושם את השו"ע במלוא החומרות שלו. וכשבן תורה מבני ברק לוקח את השו"ע לעיין באיזשהי שאלה הרי מבטו מכוון כלפי המחמיר ולא יחפש ולא יעדיף את דעת המתיר, כיוונו הוא לא להקל כי אם להחמיר לעצמו. תמיד הוא מתאמץ לחפש ולחטט אולי משהו מן המפרשים נוטה להחמיר. וכשמוצא והיהו כאילו מחייה את נפשו, וחומרה זו נעשית הנהוג שהוא משליט בביתו ומגשימו בחיי היומיום" [ההדגשה כאן ולכל אורך המאמר שלי – ד.א.].

12. סוג אחר של חומרה, המסתעף מתוך שכתבנו, הוא ההחמרה מתוך הרצון ליצור שלמות דתית במציאות (ולא פרישות מצד הרצון להכניע את האדם עבור הא-ל, כפי שכתבנו קודם). הטיב לתאר סוג זה הרב אלימלך בר שאל בתשובה לשואל שמתקשה להבין את המניע להחמרה: "חולשתך היא תוצאה של מרחק נפשי לאמור הואיל ולבך רחוק מלהבין את נפש המחמירים לכן לבך יתקומם נגדם וכל כך למה? לפי שלבך חסר אותו משהו המעיר בלב אחרים נטייה לחומרות, אדם שבלבו אחוזה שלהבת אהבה לבוראו, שנפשו צמאה לאור של אמת עליונה-כל המצוות הן ששון לבו כל דיוק ודקדוק בה גילוי אפיקים חדשים וכל חומרה כמורה כהרחבת תחומין, תמהני עליך שלא שמת לב לכך שאין בכלל יצירה בלי חומרות.. צייר מחונן אינו מניח תמותתו מידי עד שיבחון ויברוק יפה פרטים ועירים שאולי חסרים עדיין בתמותה וישלים פה ושם נקודה או קו ויוסיף צל או אור, ואז לצייר הרגשה שעשה כפי כוחו למען שלימות הביצוע האומנותי" (הרב אלימלך בר שאל, "מערכי לב", עמ' 35-37).

12. כמובן שאין המדובר בתוספת שבת הנדרשת בהלכה (להוסיף מחול על הקודש מספק מתי שבת חלה), אלא תוספת לתוספת (דוגמת מנהג ירושלים).

כפי שכבר ציינתי בראש המאמר, ננסה להתמקד בעיקר ב"חומרה הוולנטרית" ופחות ב"חומרה הפסיקתית".

ג. אז למה לא להחמיר?

לכאורה, דומה שאין חיסרון מהותי בהחמרה – בין בהחמרה ההלכתית ובין בזו האישית-וולנטרית. נוסף על כך, נראה שביכולתה של ההחמרה להביא את האדם להתעלות רוחנית ולהרחיק אותו מן האיסור ומן הספק, כנאמר לעיל. ואכן, מצינו במקומות רבים בפוסקים ביטויים המעודדים החמרה דוגמת "המחמיר תבוא עליו ברכה", "המחמיר יאריכו ימיו", "המחמיר תנוח ברכה על ראשו", "יישר כוח המחמיר", וכן על זו הדרך. אם כן, יש לברר מתי תמכו הפוסקים בהחמרה ובירכו עליה, ובעיקר מתי התעלמו ממנה ואף יצאו כנגדה.

להלן יובאו מקומות ומקורות שונים בהן יצאו חכמינו כנגד תופעת ההחמרה מטעמים שונים, מתוך כוונה לנסות ולמצוא כללים מסוימים או שיטתיות שבעזרתם יובהר לנו היכן ראוי להחמיר והיכן לא.

ד. "כל הפטור מדבר ועושהו נקרא הדיוט"

הגמרא מתארת מעשה בעייתי, בו הפטור מן חובה מסוימת, עשאה אף-על-פי-כן, וגונה בידי חברו:

רבי מיישא ורבי שמואל בר רב יצחק הוון יתבין אכלין בחדא מן כנישתא עילייתה אתא ענתיה דצלותא קם ליה רבי שמואל בר רב יצחק מיצלייא אמר ליה רבי מיישא ולא כן אלפן רבי אם התחילו אין מפסיקין ותני חזקיה כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט אמר ליה והתני חתן פטור חתן אם רוצה לקרות קורא אמר ליה יכול אנא פתיר לה כרבן גמליאל דאמר איני שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים שעה אחת ירושלמי שבת, פ"א ה"ב

מסופר בגמרא כי רבי מיישא ור' שמואל בר יצחק ישבו ואכלו יחד. כשהגיע זמן תפילה עמד רבי שמואל להתפלל. אמר לו רבי מיישא: והלוא למדנו שאם התחילו (בסעודה) אין מפסיקין והאדם פטור מן התפילה, ושנה חזקיה שכל הפטור מן הדבר

ועושהו נקרא הדיוט. ענה ר' שמואל והלא שנינו במשנה שחתן פטור מק"ש בלילה הראשון, ובכל זאת אם רוצה – קורא. משמע שיש מקרה בו מחמירים למרות שפטורים מעיקר הדין, ואין המחמיר נחשב כהדיוט. אמר ר' מיישא: אלו דברי רבן גמליאל שעוסקים במקרה מיוחד של קבלת עול מלכות שמים (ק"ש) אך לא ניתן להקיש מכך לתפילה (בפירוש "ידיד נפש" מצאתי הסבר נוסף, שם הסביר את דברי ר' מיישא לגבי רבן גמליאל כי הותר לו להחמיר מפאת צדיקותו, אולם לאנשים רגילים לא יינתן היתר זה להחמיר).

מהגמרא נראה כי מחלוקתם של ר' מיישא ור' שמואל אם מותר להפסיק סעודה על-מנת להתפלל, נסובה סביב חידושו של רבן גמליאל המופיע במקורו במסכת ברכות.¹³ רבן גמליאל סבר שקבלת עול מלכות שמים הוא דין מיוחד, שבו יכול להחמיר גם מי שפטור מן החובה הבסיסית ואינו נקרא הדיוט. מהירושלמי עולה כי גם ר' מיישא וגם ר' שמואל מכירים בחידושו של רבן גמליאל, אלא שחלקו ביחס למקרה הנידון. לדעת ר' מיישא קבלת עול מלכות שמים היא דין מיוחד בק"ש, ואילו ר' ישמעאל סובר שגם תפילה נחשבת כקבלת עול מלכות שמים ולפיכך ניתן להחמיר בה.

מכל מקום יוצא מהמחלוקת שלכ"ע "כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט" באותם הדברים שאינם נכנסים לקטגורית "מלכות שמים".

הכלל הנ"ל מופיע במקומות רבים בספרות התורנית – בראשונים, בפוסקים על הש"ס, באחרונים ובספרות השו"ת.

לדוגמה, כך כתב הרמב"ן בחידושו:

ומי שאומר מדת חסידות היתה להם אין שומעין לו שכל שלא
תקנו חכמים אין העושה אותו נקרא חסיד אלא הדיוט כדאמרין
בירושלמי כל שאינו מצווה בדבר ועושהו נקרא הדיוט.
חידושי הרמב"ן, גיטין לו, א

ובפני יהושע אף התנסח בחריפות ואסר על ההחמרה מטעם זה:

אין רשאי להחמיר על עצמו דנקרא הדיוט כיון שהתורה פטרתו.
פני יהושע, ברכות יח, א

גם בפוסקים הובא דין זה כהלכה למעשה.¹⁴ נציג מעט מהשימוש בכלל.

13. במשנה החמישית בפרק השני. הרחבה על דבריו של רבן גמליאל בפרק "מחזי כיוהרא".

14. ראוי לציין שנחלקו בפוסקים מה משמעות הביטוי נקרא הדיוט (כפי שיורחב בהמשך). בקיצור נסביר כי יש שסברו שהמדובר על איסור ממש (כמ"ש הפני יהושע), ויש שסברו שהמדובר בדבר מגונה אך לא אסור בהכרח.

בשו"ת "שבות יעקב" נשאל אודות קהילה שיומיים קודם לחג הסוכות התחילו לרדת במקומם גשמים עזים עד שנמלא הסכך מים וחדרו לסוכה ומקצת בני הקהילה רצו בכ"ז לדחוק עצמם ולמרות הגשמים להשאר ולאכול בסוכה. כך כתב ר' יעקב רישר בתשובתו:

לא ידעתי איך מלאו לבם לעשות כן להתחכם יותר מחכמינו ז"ל להחמיר בחומרות יתירות יותר ממה שהחמירו בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים ז"ל [...] ועל הכת הנ"ל שרוצים לדחוק את עצמן ולאכול בסוכה אף שיורדין טיפין הרבה בודאי לא שפיר עבדי כדאי בירושלמי פ"ק דשבת וז"ל דכל הפטור מאיזה דבר ומחמיר על עצמו ועושה נקרא הדיוט ..
שו"ת "שבות יעקב" ג, מה

ובדומה לכך כתב הט"ז לגבי אדם הפטור מהסבה בליל הסדר שבחר להסב בכל זאת.

נ"ל בכל מקום שנזכר שאין צריך להסב יש איסור להסב כדאיתא לענין סוכה דכל הפטור מן הדבר ועושיהו נקרא הדיוט וכן מצאתי בשם רש"ל.

ט"ז אורח חיים, תעב, ס"ק י

ישנן עוד דוגמאות רבות ליישומים שונים בתקופות שונות של כלל זה: שרטוט בכתובת תפילין,¹⁵ מצטער ויושב בסוכה,¹⁶ מאחרים לקרוא ק"ש לאחר צה"כ וקוראים ביחיד,¹⁷ בעל המדליק נרות חנוכה כשהוא מחוץ לביתו ואשתו מדליקה בביתם,¹⁸ הסבה בפסח לפטור ממנה,¹⁹ חזרה על ברכה בעקבות שינוי מיקום בקריאת מגילה,²⁰ אונן ומבדיל,²¹ אנשים

15. מובא במספר מקומות בתוספות, ביניהם סוטה יז, ב; גיטין ו, ב; מנחות יט, ב; וכן בספר הישר לר"ת, בחידושי הרשב"א בגיטין ו, ב, "בית הבחירה" למאירי שם, ובחידושי הריטב"א על שבת עט, ב, בהלכות קטנות לרא"ש, בספר התרומה הלכות ס"ח, באור זרוע הלכות תפילין בספר מצוות גדול עשין כה, ובבית יוסף או"ח לב, מג"א שם ס"ק ו, ועוד מקורות רבים.
16. מהר"י וויל ס"י קצ"א, סמ"ק-הגהות ר' פרץ מצוה צג, ט"ז או"ח תעב ס"ק י, שערי תשובה תרלט, משנ"ב סי' תרל"ט ס"ק יז, שו"ת "אפרקסתא דעניא", א, קמה.
17. "מגן אבות" למאירי ענין יא, שו"ת "יד אליהו", א, ד"ה 'והנה אשיב', ב"י או"ח, רלה.
18. תרומת הדשן סי' קא.
19. ט"ז או"ח, תעב ס"ק י ומג"א ס"ק ו, נמנע מאכילת בשר אחרי גבינה (יש"ש פ"ח חולין ו בשם המרדכי תרפז שהביא מתשובת המהר"ם).
20. שו"ת הרשב"א א רמד
21. רא"ש ברכות פ"ג, ב, מרדכי מו"ק הל' אונן תתקל.

הנמנעים מעשיית מלאכה בר"ח,²² אמירת ק"ש בעמידה,²³ השתחוויה קיצונית במודים,²⁴ ובמקומות רבים נוספים.

כפי שראינו, הגמרא קובעת כי המחמיר נקרא הדיוט. ככל הנראה, ישנן שתי אפשרויות לעמוד על משמעות הביטוי "נקרא הדיוט". בעל השבות יעקב כתב "דבוודאי בהצנע רשאי אדם להחמיר על עצמו משא"כ בפרהסיה ומחזי כיוהרא ונקרא הדיוט" וכן מצינו בראבי"ה²⁵ ובבעל ספר חרדים.²⁶

לשיטתם, ככל הנראה, המחמיר נקרא הדיוט מכיוון שהביא לכך שיראה בעיני הציבור כמתייחר וכיוון שגרם לעצמו רעה זו הרי שהוא הדיוט.

אפשרות אחרת (הנראית כקרובה יותר לפשט הגמרא) להסבר הביטוי "נקרא הדיוט" מתבססת על ההבנה העקרונית הבאה לידי ביטוי במקור המקביל בירושלמי "לא דייך מה שאסרה לך התורה אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברי אחר" (ירושלמי נדרים פ"ט, הלכה א).

מהנאמר בירושלמי מובן בפשטות שהמחמיר נקרא הדיוט כיוון שאוסר על עצמו איסור מיותר, ומונע עצמו מדבר שהקב"ה התיר לו, והדבר אינו קשור ליחס החברה אליו.²⁷ כך גם משמע מדברי הרמב"ם במשנה תורה:

שמה יאמר אדם הואיל והקנאה והתאוה והכבוד וכיוצא בהם דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם, אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון, עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא ישא אשה ולא ישב בדירה נאה ולא ילבש מלבוש נאה אלא השק והצמר הקשה וכיוצא בהן כגון כהני העובדי כוכבים, גם זה דרך רעה היא ואסור לילך בה, המהלך בדרך זו נקרא חוטא... לפיכך צוו חכמים שלא ימנע אדם עצמו אלא מדברים שמנעתו התורה בלבד, ולא יהא אוסר עצמו בנדורים ובשבועות על דברים המותרים, כך אמרו חכמים לא דייך מה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים, ועל כל הדברים האלו וכיוצא בהן צוה שלמה ואמר אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם.

22. ברכי יוסף, אורח חיים, סימן תיו.

23. מחזור ויטרי סימן יב ומחזור רש"י סי' יז ובסדור ר' עמרם הלכות ק"ש וברכותיה.

24. סידור התפילה לרוקח-מודים.

25. מרדכי ברכות, סוף סימן א.

26. בפירושו על הירושלמי הנ"ל בתחילת פ"ב בברכות.

27. נראה שגם הגר"ע יוסף סובר כן. בשיעורו השבועי במוצש"ק מטות תשס"ח התבטא כנגד ההחמרות וכך אמר "לא טוב להחמיר בדברים שהתורה התירה, די לך מה שהתורה התירה לך (לא) לעשות חומרות או קולות נגד התורה" ובחמשן"התורה אמרה הנהג בהם מנהג דרך ארץ, למה לעשות חומרות נגד התורה אם התורה מתירה? מה אתה רוצה להיות "אבו עלי" נגד התורה?!"

הלכות דעות ג, א

על רקע העובדה שלמרות הזלזול בהחמרה, אנו מוצאים חומרות רבות, עלינו לנסות ולעמוד על גבולותיו של כלל זה, מתי ובאילו מקרים תהיה ההחמרה רצויה ולא תחשב כהדיוטות, ומדוע?

1. שיטת הרמב"ן והריטב"א

הרמב"ן בחידושיו כותב:

ואי קשיא והא אמרינן בירושלמי כל העושה דבר שאינו מצווה בו נקרא הדיוט, התם שעושה דבר שאינו מצווה מן התורה כלל שהוא כמוסיף על התורה, אבל מי שעושה מצוות התורה כתקנן, אע"פ שלא נצטוה הוא בהם כגון נשים וגוים מקבלים עליהם שכר שכל דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. חידושי הרמב"ן, קידושין לא, א

לשיטת הרמב"ן "כל הפטור ועושהו נקרא הדיוט" שייך כאשר המחמיר יוצר לעצמו חומרה שלא ציוותה התורה על אף אדם, באופן שבו נראה המחמיר כמי שמוסיף על התורה.²⁸ אבל מי שמחמיר על עצמו ובוחר לקיים מצווה קיימת רק שהוא עצמו נפטר ממנה הרי זה מקבל שכר. נראה שכך אפשר להבין את דברי הריטב"א שכתב אודות מי שאינו מצוה ועושה שזכאי לקבלת שכר עבור מעשיו:

ודוקא במצוות שציוה השם יתברך לאחרים שיש לו בהן רצון, אבל העושה מאליו מצוות שלא ציוותה בהם תורה כלל זו היא שאמרו כל שאינו מצווה בדבר ועושהו נקרא הדיוט. חידושי הריטב"א, א, שם

ונראה שיש להקשות על דבריהם: כפי שראינו, המקרה בו קבע הירושלמי את הכלל הוא מקרה בו האדם נפטר מחיוב תפילה, אף שהציווי קיים לאחרים, ובכל זאת נקרא הדיוט. והרי לשיטת הרמב"ן והריטב"א חומרה זו אמורה להיות משובחת?!

28. כמובן שאין המדובר רק בתורה במובנה הפשוט, אלא כמובן גם אם מוסיף על חובות מדרבנן וכו'.

יהודה הלוי במאמרו²⁹ תירץ עפ"י החיד"א בספרו ברכי יוסף (יו"ד שלג, א). לדעתו דברי הריטב"א שייכים במי שהוא פטור לחלוטין ובוחר לקבל עליו חיוב שחל על אחרים, אבל במקרה בו גורם הפטור הוא זמני ואותו האדם עתיד לחזור לחובתו, אזי יחשב המחמיר להדיוט.³⁰

2. הבנה שניה בדברי הריטב"א ושיטות התועלת

אולם, דקדוק בלשון הריטב"א מעלה תירוץ אחר לקושיה הנזכרת. לפי תירוץ זה, נראה כי יש לפצל את המשפט הראשון לשני תנאים שונים – התנאי הראשון לחומרה משובחת הוא "דווקא דבר שציוותה התורה לאחרים", והתנאי השני שיחמיר דווקא בדבר "שיש לו (לה)" בהן רצון". לפי זה ייתכן שבירושלמי אכן התנאי הראשון התקיים והמחמיר החמיר בדבר שיש בו ציווי לאחרים ולא המציא חיוב מדעתו, אך מכיוון שמדובר בהחמרה שאין לה רצון בה נקרא הדיוט.

גם מדברי התוספות יום טוב עולה הצורך בתועלת במקרה של החמרה:

משא"כ בק"ש דמאי טיבותיה דקורא בהטייה

תוי"ט, שבת א, ט

על-פי דברי התוי"ט חומרה רצויה, "שיש לו בהן רצון", היא חומרה שיש בעשייתה תועלת או הטבה כלשהי על פני עיקר הדין. בקטע שהובא לעיל גבי איסור לקרוא ק"ש בהטייה, מנמק התוי"ט את האיסור בטיעון כי אין בהחמרה זו שום תועלת ולכן נאסרה. עתה, כשלב שני לאחר שהגענו למסקנה כי חומרה רצויה היא חומרה שיש בה תועלת. עלינו לבחון אילו סוגי תועלות נחשבו למועילות מספיק על-מנת שהחומרה המביאה אליהן תהפוך להיות חומרה רצויה.³¹ אם כן בשלב הראשון עלינו לבחון אילו חומרות תחשבנה כחומרות "שיש לו בהן רצון", או "טיבותיה":

3. המאירי – תועלת חסרת-חינוכית

29. יהודה לוי 'חומרות משובחות הדיוטיות ואפיקורסיות' 'המעין' יח, ב, תשלח. עמודים 19-33.
30. ראיתי שגם בשו"ת "משפטי עוזיאל" (ג, ח) תירץ עפ"י החיד"א הנ"ל, ונראה לי שתירוצו שונה במקצת מהתירוץ כפי שהביאו ר' יהודה לוי. על-פי הסברו, מציאות תפילה לאדם שהחל לסעוד היא פטור גמור, כאילו כל בני האדם פטורים דכל בר חיובא היה נפטר מקרה שכזה, ומכאן שהחמיר בדבר שאיש לא מצווה בו ולכן נקרא הדיוט.
31. ראוי להדגיש שישנו הבדל משמעותי בין שיטת הריטב"א על-פי ההבנה השניה לבין "שיטות התועלת" שצירפתי עמו משיקולי נוחות. על-פי השיטה השניה בריטב"א החומרה אמנם חייבת להיות שייכת באחר-כפי שיטת הרמב"ם וכפי ההבנה הראשונה בדברי הריטב"א עצמו, ובנוסף לתנאי זה צריכה לבוא עימה גם תועלת (שלא בירר מהי). לעומת זאת, על-פי שיטות האחרים שהבאנו, התועלת מספיקה לכשעצמה ואין צורך לדרוש את התנאי הראשון, שהחומרה תחול כחיוב באחרים.

כך כתב המאירי:

במדרשות אמרו כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט ודבר זה אינו אלא בדבר שכל כיוצא בזה העושה פטור ממנו ואינו דבר שיצא ממנו שכל או מוסר או הכנעת לב וכיוצא"ב...
"בית הבחירה", בבא קמא פו, ב

ובמקום אחר:

וממה שאמרו כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט ר"ל שכל העולם פטורין ואין בו סרך מצוה או מדה הגונה או צד מוסר..
"בית הבחירה", גיטין ו, ב

לשיטת המאירי תועלת מוסרית-חינוכית (שכל או מוסר או מידה הגונה) נחשבת כתועלת שיש בה רצון ולפיכך חומרה שתגרום לה לא תחשב לחומרה שיש בה הדיוטות.

4. ב" – תועלת מעשית

הב"י דן אם יש רשות לשרטט במהלך כתיבת ספר התורה, אף שאין דרישה זו חלק מעיקר הדין, ומסביר כך:

ומשמע ליה דהכי קאמר דלא אמרו בירושלמי הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט אלא כשעושה אותו בדרך חומרא אבל הכא שאינו מכויין לכך שהרי אינו דבר איסור דשייך ביה חומרא ואינו משרטט אלא כדי לכתוב ביושר שאע"פ שהוא יודע ליישר השיטה בלא שרטוט יותר נאה ויותר ישר הוא כשהוא משורטט אינו נקרא הדיוט.

ב"י או"ח, לב

לשיטת הב"י התנאי הדרוש על-מנת שחומרה תחשב למועילה הוא שהתועלת הבאה בעקבותיה תהיה דווקא תועלת מעשית ("יותר נאה ויותר ישר..") ובתנאי שכוונת המחמיר תהיה מכוונת לתועלת זו, ולא מכוונת ל"דרך חומרא".³²

5. שו"ע הרב – החמרה כאמצעי הרחקה מאיסור

רש"ז מלאדי הוסיף על דברי הב"י וכתב שמלבד החמרות בהן יש תועלת במעשה ההחמרה (כגון כתב נאה יותר), מותר להחמיר גם במקומות אשר יש לאדם מקום להניח שבהחמתו הוא מרחיק עצמו מאיסור:

ולא אמרו שכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט אלא כשעושה בדרך חומרא (במקום שלא יבא לידי איסור אם לא ינהוג בחומרא זו וגם אין בה משום הידור מצוה אבל אם יש בה איזה הידור לאיזה מצוה וכן אם הוא נוהג בה לסייג וגדר שלא יבוא לידי איסור אינו נקרא הדיוט וזהו טעם כל החומרות שהחמירו האחרונים שהן אחת משתים או לסייג וגדר שלא יבאו לעבור על איזה לא תעשה אפילו איסור קל של דברי סופרים כשראו שצריך לכך או משום הידור לאיזו מצוה עשה אפילו של דברי סופרים אבל במקום שלא שייך הידור כגון היושב בסוכה בשעת הגשמים הרי זה הדיוט...)

שו"ע הרב או"ח לב, ה

6. שיטת בעל שו"ת "באר שבע" – הרחקה מן המותרות

גם רבי יששכר בער פרנס איילנבורג, בעל שו"ת "באר שבע", ניסה להבין מהו ההבדל בין אותן החומרות ששובחו על-ידי חז"ל לחומרות שהנוהג בהן נקרא הדיוט:

כל ימי הייתי קוהה על זה המאמר ועל הא דאמרו לא דייך מה שאסרה התורה היאך מצאנו ידינו ורגלינו בבית המדרש שהרי אנו עושין הרבה דברים למאות ולאלפים שאנו פטורים מן הדין משום חומרא ופרישות וכך צוו החכמים קדש עצמך במותר לך

32. ייתכן שהמאירי מסכים לדברי הב"י שיובאו להלן ומתיר להחמיר גם בחומרות עם תועלת מעשית כך משמע מדבריו בגיטין (או סרך מתוה...) וכך גם נראה משו"ת "משיב דבר", (א, מז) בשם השטמ"ק (ב"ק, פו) שם מצטט את דברי המאירי וממשיך וכותב "ולפי"ז כיוון שהמשרטט בכדי שיכתוב ישר השיטין ויוצא מזה דבר טוב אין לחשוש משום הדיוט". ועוד שיש לעיין האם יודה הב"י למאירי ויקבל בגדר תועלת גם תועלות "מוסריות". מ"מ בחרתי לחלק בין דבריהם למען יקל על הקורא.

וכך אמרו ושמרתם את משמרת עשו משמרת למשמרתי וכהנה רבות.

בתחילת דבריו טוען הבאר שבע כי הדיוטות שייכת רק בחומרות שאין בהן הרחקה מעבירה (בדומה לדעת שו"ע הרב שהובא לעיל):

והיה נראה לכאורה בעיני ליישב שלא אמרו כל הפטור מן הדבר כו' אלא דוקא על דבר שלא יכול לבוא לידי איסור אז דלא שייך ביה חומרא או פרישות.

אלא שקשה לו מן הסוגיה בירושלמי שהבאנו לעיל, שם ר' שמואל החמיר בדבר בו היה חשש לאיסור (לא יתפלל) ובכל זאת נקרא הדיוט:

שוב עיינתי בירושלמי במקום מוצא הדין ומצאתי שם דליתא הרי קמן מבואר דאפילו על דבר שיכול לבוא לידי איסור אמרו כל הפטור מן הדבר כו' ואדרבא מדברי ספר התרומה בהלכות תפילין שהבאתי לעיל משמע בהדיא דלא אמרו הפטור מן הדבר כו' אלא דוקא על דבר שיכול לבא לידי איסור ועושהו משום חומרא ולא בדבר שלא יכול לבא לידי איסור כמו תפילין אם משרטטן וכהנה רבות.

ולבסוף הציע שהתועלת ההופכת חומרה לחומרה משובחת היא הרחקה מן המותרות ונשאר בצ"ע.

ושמא י"ל שלא אמרו קדש עצמך במותר לך אלא דוקא שלא ילך אחר מותרות אבל לא לאסור עליו לגמרי איזה דבר מה שהתירה התורה וכה"ג מ"ש עשו משמרת למשמרתי ועדין הדבר צריך עיון.

שו"ת "באר שבע", כא

אם כן למסקנתו של בעל הבאר שבע ההחמרה המשובחת היא אותה ההחמרה המביאה להרחקתו של האדם מן המותרות.

החיד"א סבר שהחילוק בין חומרה שיש בה רצון לחומרה שאינה רצויה תלויה בשאלה לאיזה תחום קשורה החומרה.

דכל זה במצוות שבין אדם למקום אבל במצוות שבין אדם לחבירו לא שייך כל הפטור [מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט – א.ד.] שכבר נצטווינו בכללות לעשות לפני משורת הדין. יעיר און, מערכת פ אות יג

לדבריו, כאשר המחמיר החמיר בדיני בן אדם לחבירו הרי שהחמרתו תחשב למשובחת ואם בחר להחמיר ביחסי בין אדם למקום ייתכן ועלולה החמרתו להחשב כמעשה הדיוט. ובדומה לדבריו הובא בספר אהלי יהודה לר' יהודה נג'אר:

ואין להקשות להרמב"ם וראב"ן ממ"ש בירושלמי כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט דה"מ בדברים שבינו לבין המקום אך לא בדברים שבין אדם לחבירו... אהלי יהודה ספרי פרשת תצא ד"ה 'שהיה זקן'

8. שיטת החיד"א ב"וסף אומץ" – אין הדיוטות אלא בצ'בור

החיד"א בשו"ת "יוסף אומץ" חילק חילוק נוסף בין חומרות משובחות לחומרות שיש בהן הדיוטות:

דאפילו לדעת ר"ת דמי שפטור מהמצוה יכול לברך זהו כשהפטור הוא לאישים מיוחדים אבל כשהפטור כולל לכל אפילו ר"ת יודה דאין ראוי לברך... שזהו דעת הירושלמי שאמר שכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט... "יוסף אומץ", ל

לדבריו יש לחלק בין פטור ליחיד שבו רשאי היחיד להחמיר, לבין פטור לכלל הציבור שם יחשב המחמיר כהדיוט.³³

9. שיטת החיד"א ביחיים שאל' – בשב ואל תעשה אין הדיוטות

33. ויש לעיין בקשר בין דבריו לבין שיטת הרמב"ן והריטב"א. לענ"ד ישנן נפק"מ בין דבריהם, לדוגמה מקרה בו הציבור ככלל פטור אך ישנה חובה על בודדים. לרמב"ן ולריטב"א נראה שחומרה במקרה כזה תהיה משובחת, ואילו לשיטת היוסף אומץ נראה שיחשב כהדיוט.

החיד"א הציע חילוק שלישי בין חומרות משובחות לשאינן כאלה:

תבא עליו ברכה דרשאי אדם להתקדש במותר לו. ואין בנ"ד
משום מה שאמרו בירושלמי כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא
הדיוט. ומה גם שהוא בשב ואל תעשה.
שו"ת "חיים שאל", ב, לה

ומשתמע מדבריו שישנו הבדל בין חומרות שמחמיר בקום עשה שם נחשבת ההחמרה
למעשה הדיוט³⁴ לבין חומרות ב"שב ואל תעשה" אשר לסברתו לא תחשב ההחמרה
כהדיוטות.

10. לסיכום

כאמור, לחלק מן הפוסקים ישנו איסור מוחלט ולחלקם בעייתיות בהחמרה במקום בו
פטור חז"ל את האדם. כל הבוחר להחמיר בכל זאת נקרא הדיוט. ישנן מספר שיטות ביחס
למקרים בהם ההחמרה מותרת ואולי אף רצויה ומכל מקום אין המחמיר בה נחשב כהדיוט.
כשקיים חיוב על אחרים – כאשר האדם בוחר להתחייב בחיוב שכבר קיים במציאות
(על אדם אחר) אינו נקרא הדיוט. כך סבר הרמב"ן (והריטב"א בהבנה הראשונה)
כשיש תועלת בהחמרה – דווקא כאשר ישנה תועלת (שיש לה' בה רצון) במעשה
ההחמרה תחשב ההחמרה לראויה. כך סברו הריטב"א בהבנה השנייה ורבים אחרים, ונחלקו
מהי אותה התועלת:

שיטה ראשונה – טוענת שהמדובר בתועלת מוסרית-חינוכית שיש בה "סלסול והכנעת
הלב.." (המאירי³⁵).

שיטה שנייה – הסבר שהמדובר בתועלות מעשיות כגון כתיבה יותר יפה וכדומה (הב"י).
שיטה שלישית מרחיבה את שיטת הב"י וטוענת שגם במקרה בו האדם מרחיק עצמו
מאיסור לא תחשב ההחמרה כהדיוטות (שו"ע הרב).

שיטת רביעית סברה כי חומרה שמטרתה הרחקה מן המותרות לא תחשב כחומרה שיש
בה הדיוטות (שו"ת "באר שבע").

שיטה חמישית טענה שאין הדיוטות בחומרות שבין אדם לחבירו אלא רק בדיני אדם
למקום (החיד"א בספרו "יעיר אוזן").

בשיטה השישית חילקו בין פטור ליחיד שם רשאי היחיד להחמיר לבין פטור לכלל
הציבור שם יחשב המחמיר כהדיוט (החיד"א בשו"ת "יוסף אומץ").

34. דבר דומה הביא מהר"י בן לב (שו"ת מהר"י בן לב ג, יד) ביחס להוצאת לעז על ראשונים.

35. עיין בהערה 32.

ובשיטה השביעית כתב לחלק בין שב ואל תעשה שם ההחמרה ראויה לבין החמרה בקום עשה שם יחשב המחמיר כהדיוט (החיד"א בשו"ת "חיים שאל").

ה. חומרה דאטי לידי קולא

בגמרא דנו בדינה של אישה המפלת מי שפניו טוחות (שאינן לו סימני מין) אם תשב לזכר או לנקבה:

בני רבי חייא נפיק לקרייתא, אתו לקמיה דאבוהון, אמר להם:
כלום בא מעשה לידכם? אמרו לו: פנים טוחות בא לדינו,
וטימאנוה. אמר להם: צאו וטהרו מה שטמאתם; מאי דעתיכו –
לחומרא, חומרא דאתיא לידי קולא היא, דקיהביתו לה ימי
טוהר!

נדה כד, א

חכמים הסתפקו בדין המפלת מי שפניו טוחות. בניו של ר' חייא, שלא ידעו כמה ימי טומאה יש לחייב את היולדת, החמירו וחייבו אותה כדין היולדת נקבה (שבועיים). כאשר הגיעו לאביהם וסיפרו לו על שנעשה שלח אותם אביהם לבטל את החמרתם, מתוך החשש שהחמרה הנ"ל בדין ימי הטומאה תביא להקלה בדיני נידה. שהרי, מתוך שהחמירו וגזרו עליה טומאת יולדת היא עתידה לקבל ימי טוהר, אך מכיוון שייתכן שהפלתה היא כלל לא לידה הרי שהאישה היא בעצם נידה ואסורה לבעלה. ר' חייא טען כי חומרא זו מביאה לידי קולא, ומבאר רש"י:

דכיון דולד הוא יהביתו לה ימי טוהר מיהא לא גרסינן דזכר
ומטהריתו לדם ראייתה שלא כדין דטמאה נדה היא דלאו ולד
הוא.

רש"י שם, ד"ה 'חומרא דאתי'

אם כן, בסופו של דבר יוצא שמתוך כוונתם של בני ר' חייא להחמיר בספירת ימי היולדת, הקילו קולא משמעותית בדיני טומאת נידה.

למדנו אפוא, כי ישנו איסור להחמיר בדבר שאדם אינו מצווה בו, כאשר כתוצאה מן החמתו הוא עלול לגרום להקלה בדין הבסיסי בו הוא מחויב.³⁶ כלל זה מובא רבות בפסיקה, כפי שנציין להלן.

היש"ש דן לגבי ההיתר לאכול מאכל חלבי לאחר אכילת תבשיל בשרי כאשר קינח, הדיח ונטל בין המאכלים. במסגרת הדיון, התייחס לאדם שנוהג כמנהג העולם שלא להקל בכך, אך רוצה להתיר באמצעות החמרה יתירה על-ידי סילוק השולחן וברכה בין המאכלים:

על כן אין לאסור מי שנוהג היתר לאכול גבינה אחר תבשיל של בשר, בקינוח והדחה ונטילה, אבל מי שנוהג איסור כמנהג העולם, ורוצה להחמיר ולסלק ולברך בנתיים, לאכול מיד, לא נהירא, דחומרא דאתא לידי קולא הוא, שיעשה בין בשר וגבינה ממש, ויאמר שזהו נקרא סעודה אחרת.
ים של שלמה, חולין ח סימן ה, ד"ה 'ואחווה'

היש"ש דחה אפשרות זו בשל החשש שחומרה זו תוביל להקלה בעיקר הדין בעתיד, שמא יעשה כן בין בשר לחלב ממש, מתוך שיחשוב שסילוק השולחן וברכה נחשבים כ"סעודה אחרת".

דוגמא יפה נוספת לשימוש בטיעון זה מצינו בשו"ת "שבות יעקב", שם נשאל האם ניתן להתיר את חימום מי המקווה ע"י הוספת מים רותחים או השלכת מתכת מלובנת אל תוך המים במקום בו אין מנהג בנושא. כך ענה:

...דהחמיר בזה הוא חומרא דאתי לידי קולא לבטל מפריה ורביה... וכן שמעתי בשם בנתי דמוריין ה"ה הצנועה בת הגאון מהור"ר גרשון זצ"ל אב"ד מפה אף שאין רוב הנשים מקפידות פה לשפוך חמין תוך המקוה להפיג צינתן מ"מ התיר לכתו לעשות כך ע"י עשת ברזל להפיג צינתן וכן נהגו פה לעשות ברכות וענוגות וכן נהגו בק"ק פראג וכן בשאר קהלות קדושות שבישראל כי בודאי איכא חשש חומרא דאתי לידי קולא

36. ראוי להדגיש כי הסתעפות של איסור זה נוגעת להחמרה פרטית העלולה לפגוע בציבור. בגמרא מסופר כי בעקבות המנהג לקבור את המת בתכריכים יקרים נמנעו העניים מלקבור את מתייהם (מועד קטן כז, ב). כתוצאה מכך נקבע להלכה כי אין לקבור את המת בתכריכים יקרים, ואף אם מדובר בנשיא ישראל (שו"ע י"ד, שנב) ברור כי מי שיבחר "להחמיר" בדין זה ולקבור את מתו בתכריכים יקרים פוגע ביסוד הדין הציבורי כיוון שהוא עלול לגרום למצב בו ימנע חלק מן הציבור לקבור את מתיו. דוגמה נוספת הובאה במג"א או"ח רמב" ס"ק א, שם נפסק כי במקרה בו מייקרים הגויים את מחירי הדגים לשבת אין לקנות דגים מספר שבתות. גם כאן פשוט שמי שיבחר ל"החמיר" ולקנות דגים בכל זאת יפגע בכלל הציבור בכך שיטרף את המהלך להורדת מחירי הדגים לשבת.

להעביר טבילתן בזמן מפני יראה דצינה. וגדולה מזו מעשה רב
בא לידי במדינות וירמייזא באחת מבנות הכפרים וכן שמעתי
שנעשה כמה פעמים במדינות אחרות באיזה נשים מפני יראת
צינה כחשה לבעלה לאמר שטבלה כדינה ואח"כ נודע שלא
הלכה כלל לבית הטבילה ושמשתו נדה לכ' נ"ל פשוט שאין
להחמיר כלל בדינים אלו.

שו"ת "שבות יעקב" ג, פב

והנה נראה גם כן כי המניע לאיסור ההחמרה הוא החשש שההחמרה (להימנע מחימום המים) עלולה להוביל לפגיעה ביסוד הדין (טהרת המשפחה או לחילופין להימנעות מקיום מצות פריה ורביה). גם הרב פיינשטיין השתמש בטיעון זה כסברא עיקרית להתיר עגונות שבעליהן נעלמו במחנות ההשמדה בתקופת השואה:

בדבר אלו שהיו באשוויץ וכדומה מהמקומות שהנאצים ימח
שמם שרפום בכבשוני האש או בחדרי הגעז וניצול מהם רק
מעטים גם לא אחד מאלף וגם אלו שידוע רק שנשלחו לשם איך
יש לדון בדבר נשותיהם.

הנה נראה לע"ד לדון בזה בדבר חדש אשר הוא נכון מאד בעיני
ואם יסכימו חברי לזה יש להתירן מכבלי העיגון שהרבה חששו
חז"ל לזה וגם שח"ו לא יהיה חומרא דאתי לידי קולא ע"י
שיפרצו... והשי"ת יעזרנו שלא נכשל ח"ו בדבר הלכה.

שו"ת "אגרות משה", א, אבן העזר א, מג

נזכיר מקצת מהמקומות הנוספים בהם הוזכר כלל זה: מצורע הרוצה להראות סימניו במועד,³⁷ כהנים הנמנעים מלעלות לדוכן מכיוון שלא טבלו,³⁸ מליחת ביצים (שטרם הושלמו) יחד עם עוף ובשר,³⁹ אדם שרוצה לשחות בכל ברכה בשמונ"ע,⁴⁰ אב הרוצה להתענות תענית בכורות עבור בנו שטרם מלאו לו שלושים יום,⁴¹ הרוצה להחמיר בדיני אוננות ביום המיתה לאחר הקבורה,⁴² המחמיר שלא להניח תפילין בטומאה,⁴³ המהחמירין

37. "בית הבחירה", מועד קטן ז, א.

38. בית יוסף אורח חיים, קכח.

39. בית יוסף יורה דעה, פז.

40. ט"ז אורח חיים, קיג ס"ק א.

41. שערי תשובה, תע, בשם הקרבן נתנאל.

42. ערוך השולחן, יורה דעה, שמא.

43. ב"שו"ת מן השמים", ה- ותשובת ר' מרדכי בנעט במכתבו (בספר שי למורה, טו).

לעשר בבית שאן,⁴⁴ הנמנעים מאמירת אמן בפסוקי דזמרה,⁴⁵ המחמיר בדיני מראות, שלא לאסור אישה על בעלה,⁴⁶ הימנעות מפרסום תורני מפאת גיל צעיר,⁴⁷ ובעוד מקומות רבים. ראוי להוסיף שהאיסור להחמיר נותר בעינו גם כאשר לא ניתן להצביע בזמן ההחמרה על קשר ישיר בין ההחמרה שלפנינו לבין קולא שעתידה להיווצר. וכך כתב ה"שרידי אש" בדין הימום הבהמות ע"י חשמול לפני השחיטה:

כשם שאסור להתיר את האיסור כך אסור לאסור את המותר אפילו בשל עובד כוכבים, ואפילו במקום שאין הפסד, מפני שעל הרוב יש בו צד הקל במקום אחר מחמת שנאסר והוי חומרא דאתי לידי קולא. ואע"פ שלפי הנראה לא יבוא מזה צד קולא – אסור, שאפשר שיתגלגל ויבוא קולא עד אחר מאה דברים...

שו"ת "שרידי אש", ב, ד, נספח שלישי, מכתב ט

עד עתה עסק הדיון בסוג אחד של חומרה: חומרא דאתי לידי קולא, הנוגעת לשני דינים שמתקיים ביניהם קשר הלכתי הדוק, כאשר החמרה בגדריו של אחד הדינים מובילה באופן ישיר להקלה בגדריו של השני, כפי שמתקיים ביחס בין טומאת יולדת לטומאת נידה. עתה אבקש לעמוד על רובד נוסף לחשש זה, מצידו של האדם. המדרש דן במקרים בהם החמרה בדין גורמת לפגיעה בדין אחר:

"אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר" - אל תהי צדיק הרבה יותר מבוראך מדבר בשאול דכתיב "ויבא שאול עד עיר עמלק" וגו' ר' הונא ור' בנייה אומר התחיל מדיין הוא כנגד בוראו, ואמר כך אמר הקב"ה לך והכית את עמלק, אם אנשים חטאו, הנשים מה חטאו, והטף מה חטאו, והבקר ושוור וחמור מה חטאו, יצאת בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה יותר מבוראך, ורבנן אמרי התחיל מדיין כנגד עגלה ערופה, ואומר אמר הכתוב וערפו שם את העגלה בנחל הוא הורג והיא נערפת אם אדם חטא בהמה מה חטאה, יצאת בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה, רשב"ל אומר כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי סוף שנעשה

44. שו"ת "אבקת רוכל", י.

45. שו"ת "שמחת כהן", אורח חיים, כד.

46. שו"ת "ציץ אליעזר", ו, כב.

47. שו"ת "יביע אומר" חלק ד, חושן משפט, סימן א.

אכזרי במקום רחמן, ומניין שנעשה אכזרי במקום רחמן שנאמר
(שמואל א' כ"ב) ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב...
קהלת רבה (וילנא) פרשה ז, טז

מהמדרש נראה כי עצם הרצון להתחסד ולהוסיף מעבר לדין המחייב עלול להוביל לפגיעה בדין אחר. המדרש מדגים זאת באמצעות שני מקרים בהם רצה שאול המלך להחמיר על דבריו של הקב"ה ומה נגרם כתוצאה מהחמרות אלה במקרה שלישי. המדרש מתאר שני "ויכוחים" בין שאול לקב"ה בהם שאול מנסה להוסיף "צדק" על הציווי הבסיסי שהקב"ה חייבו, האחד בנוגע לעמלק אותם ביקש להשאיר בחיים (או לפחות את רכושם) והשני לגבי עגלה ערופה שם רצה למנוע את עריפתה. המדרש מסיים בעובדה כי בסופו של דבר שאול ("הרחמן" ו"החסיד") הוא מי שהורה להרוג את אנשי נוב עיר הכהנים. היטיב להסביר עניין זה יוסקה אחיטוב בספרו: "שהם מעמידים על סכנת טירוף המערכות ועיוות הפרופורציות הנכונות למי שמפליג יתר על המידה בתכונת הצדיקות".⁴⁸ משמעות דבריו היא כי "התמקדות נקודתית קיצונית בערך אחד" עלולה לגרום לאדם יציאה משיווי המשקל בין ערכים שונים ולהביא לכך שהניסיון להחמיר ולנהוג לפנים משורת הדין בא על חשבון עיקר הדין.⁴⁹ ברובד זה, כאמור, אנו עוסקים בפגיעת החומרה באדם המחמיר עצמו ולא בדין אחר שעליו לקיים.

1. מחזי כיוהרא⁵⁰

במסכת ברכות דנה המשנה בקריאת שמע לחתן בליל חתונתו.

חתן אם רוצה לקרות קריאת שמע לילה הראשון – קורא. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל הרוצה ליטול את השם יטול. משנה ברכות ב, ה

48. יוסקה אחיטוב, 'על גבול התמורה', 'עיון במשמעויות יהודיות בנות זמנינו', ירושלים ה'תשס"ה, עמוד 51.
49. אולי ניתן לחבר לדברים אלו את סברת האוסרים על החומרה מדים "בל תוסיף" לא ה'א. פו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמור את מצות ה' אלוקיכם אשר אנכי מצוה אתכם" (דברים ד, ב) – יש שסברו שההוספה על גרעין היסוד של הציווי עלולה להביא לנזקים שונים דוגמת שכתבנו מעלה.
50. ראוי לציין שחלק מן הראשונים לא הפרידו בין הגנות שבמחמיר מטעם "כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט" לבין האיסור הנובע מטעם "מחזי כיוהרא".

נחלקו תנאים בדין קריאת שמע לחתן בליל חתונתו: תנא קמא התיר ואילו רשב"ג אסר. טעמו של רשב"ג כפי שהובא במשנה הוא "לא כל הרוצה ליטול את השם יטול". רש"י מסביר נימוק זה כך:

אם לא הוחזק חכם וחסיד לרבים אין זה אלא גאווה, שמראה בעצמו שיכול לכוין לבו.
רש"י ברכות יז, ב, ד"ה 'לא כל הרוצה'

הגמרא בהמשך דנה באמירה זו. ראשית, היא מביאה את המחלוקת כפי שהסברנו קודם:

חתן אם רוצה לקרות וכו'. למימרא, דרבן שמעון בן גמליאל חייש ליוהרא ורבנן לא חיישי ליוהרא.

אך הגמרא מקשה ממקור אחר שם נראה שחכמים הם החוששים ליוהרא ואילו רשב"ג אינו חושש.

והא איפכא שמעינן להו! דתנן: מקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב – עושין, מקום שנהגו שלא לעשות – אין עושין, וכל מקום תלמידי חכמים בטלים; רבן שמעון בן גמליאל אומר: לעולם יעשה כל אדם את עצמו כתלמיד חכם. קשיא דרבנן אדרבנן, קשיא דרבן שמעון בן גמליאל אדרבן שמעון בן גמליאל!

הגמרא מביאה שני תירוצים, האחד של ר' יוחנן והשני בשם ר' שישא בר אידי:

– אמר רבי יוחנן: מוחלפת השיטה. רב שישא בריה דרב אידי אמר: לעולם לא תחליף, דרבנן אדרבנן לא קשיא: קריאת שמע כיון דכולי עלמא קא קרו ואיהו נמי קרי – לא מיחזי כיוהרא, הכא, כיון דכולי עלמא עבדי מלאכה ואיהו לא קא עביד – מיחזי כיוהרא; דרבן שמעון בן גמליאל אדרבן שמעון בן גמליאל לא קשיא: התם בכונה תליא מילתא, ואנן סהדי דלא מצי לכווני דעתיה. אבל הכא, הרואה אומר: מלאכה הוא דאין לו, פוק חזי כמה בטלני איכא בשוקא.

ברכות טז, ב

על-פי תירוצו של ר' יוחנן אכן ישנה מחלוקת בין חכמים לרשב"ג אם קיים דין מחזיר כיוהרא, אך לפי תירוצו של רב שישא כולם חוששים ליוהרא אלא שנחלקו במקרים ספציפיים. להלכה הביאו התוספות כך:

רב שישא בריה דרב אידי אמר לעולם לא תחליף – פר"ח
דהלכה כרב ששת דהוא בתראה והלכה כרשב"ג דאמר לא כל
הרוצה ליטול את השם יטול [...] ומיהו אנו שבשום פעם אין
אנו מכוונים היטב גם חתן יש לקרות דאדרבה נראה כיוהרא אם
לא יקרא כלומר אני מכוין בכל שעה.

תוספות יז, ב, ד"ה 'רב שישא'

התוספות סוברים כי באופן עקרוני הלכה כר' שישא (שטען כי כולם חוששים ליוהרא) וכרשב"ג (במשנה), לפיו חומרה היא אסורה כאשר ישנו יסוד להניח שהמחמיר יחשב כיהיר בעקבות החמתו. וכך פסק גם הרא"ש.⁵¹ לעומת זאת הרי"ף פסק כת"ק (במשנה) וכך כתב:

חתן אם רצה לקרות את שמע בלילה הראשון קורא רשב"ג אומר
לא כל הרוצה ליטול את השם יטול והלכתא כתנא קמא.
ברכות י, א בדפי הרי"ף

האחרונים נחלקו בכוונתו: יש שסברו שכת"ק מכיוון שלדעתו אין חוששים ליוהרא כלל.⁵² לעומת זאת, יש שהבינו כי פסק כך רק ביחס לק"ש, אבל בדינים אחרים יודה לשיטת התוספות והרא"ש.⁵³

למדנו איפוא, שנחלקו הראשונים ביחס לחשש מיחזי כיוהרא. לפי התוספות והרא"ש הלכה כר' שישא וכולי עלמא חוששים ליוהרא. דעת הרי"ף אינה ברורה – חלק מפרשני הרי"ף הבינו שגם הוא סובר כדעת התוספות והרא"ש (ורק בנוגע לק"ש באופן ספציפי סבר כדעת ת"ק שרשאי לקרוא ואין בזה יוהרא), ולפי פרשנים אחרים ברי"ף פסק כשיטת ר' יוחנן ולפיה אין חוששים ליוהרא כלל.

מקור נוסף לאסור חומרא משום חשש 'מחזי כיוהרא' מופיע במסכת בבא קמא, שם דנה הגמרא בהיתר להולכים בדרך לסלק עצמן לצד הדרך מפני יתדות הדרכים:

51. "חתן אם רוצה לקרות קריאת שמע לילה הראשון - קורא. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל הרוצה ליטול את השם יטול." ברכות טז עמוד ב.

52. ב"י או"ח, ע.

53. מהרש"ק-תפארת שמואל על הרא"ש ברכות ב' כתב כי באמת הרי"ף סבר כשיטת רב שישא וחושש באופן עקרוני ליוהרא אלא שבק"ש דווקא אין חוששים.

רבי ורבי חייא הוו שקלי ואזלי באורחא, אסתלקו לצדידי הדרכים; הוה קא מפסיע ואזיל ר' יהודה בן קנוסא קמייהו, א"ל רבי לרבי חייא: מי הוא זה שמראה גדולה בפנינו? א"ל ר' חייא: שמא ר' יהודה בן קנוסא תלמידי הוא, וכל מעשיו לשם שמים. כי מטו לגביה, חזייה, א"ל: אי לאו יהודה בן קנוסא את, גזרתנהו לשקך בגיזרא דפרזלא.

בבא קמא פא, ב⁵⁴

הגמרא מספרת אודות רבי ור' חייא שהלכו בדרך וראו אדם שהחמיר על עצמו ולא סילק עצמו לצד הדרך על אף ההיתר שניתן בתקנות יהושע. כשפגשוהו התברר שהמחמיר הוא לא אחר מאשר תלמידו של ר' חייא ר' יהודה בן קנוסא ש"כל מעשיו לשם שמים". אמרו לו רבי ור' חייא שאלמלא היה זה הוא היו גוזרים עליו נידוי מפני שמראה עצמו כ"ירא-שמים מאוד ומחזי כיוהרא" (רש"י על אתר, ד"ה 'גדולתו'). יש לדון מדוע רצו לנדותו? מדוע ראו צורך להעניש את המחמיר כאשר חשבו שהוא מתייהר? בשאלה זו דן המהרש"ל. לאחר דחית מספר הסברים, הוא מציע את הסברו שלו:

אלא נראה דבודאי ר' יהודא בן קנוסא לא ראה אותם. ומה שחפץ ר' לנדותו, משום יוהרא, כלומר שמראה עצמו ירא שמים, והוא גאוה יתירתא, וראוי לנדותו [...] וא"כ מהכא מוכח שראוי לנדות בר בי רב שהוא מתייהר בדין. ומחמיר בדינא שפשט היתר בכל ישראל, אפילו לא עשה בפני רבו, אם לא שידוע אל החכם שבודאי לש"ש עושה התלמיד [...] ואפילו היכא שאינו פשוט כל כך להתיר אל יחמיר אדם אדברי רבו. אם לא שיש לו ראייה לסתור דבריו.
ים של שלמה, בבא קמא פרק ז, מא

המהרש"ל סובר אפוא, כי טעם האיסור להחמיר במקום שנראה כמתייהר הוא החשש להיווצרותה של "גאוה יתירה" אצל המחמיר.⁵⁵

54. מקור מקביל מופיע בירושלמי ברכות פ"ב, ה"ט.

55. ראוי לדייק ולשים לב שהמהרש"ל עוסק דווקא באדם רגיל מן הישוב ולא באדם חשוב וניתן לדייק זאת מדבריו "אם לא שידוע אל החכם שלש"ש עושה התלמיד.. אבל אם ידוע שעושה לש"ש הרי שאליבא דהמהרש"ל רשאי להחמיר. וכך ראיתי בשו"ת מהרשד"ם: "שאע"פ שהדין הגמור היה מה שעשה ר' יהושע עכ"ז נתכנס אליהו עמו מפני שלא עשה מדת חסידות וא"כ איך אפשר לילך לקצה האחר לנדות ולהחרים למי שרוצה לנהוג מדת חסידות.. משום דאדם חשוב שאני ע"ש הרי שאדם חשוב יש לו להחמיר לפניו מן הדין ה' יכפר בעדו וישפות לנו ולכל ישראל שלום הנלע"ד כתבתי וחתמתי שמי אני הצעיר שמואל די מדינה" (חלק יורה דעה, קצב).

הרמב"ם חלק על המהרש"ל וכתב:

חסיד שוטה – אמרו בתלמוד שענינו ההגזמה בזהירות ובדקדוק
עד שנמאס בעיני בני אדם, ועושה מעשים שאינו חייב בהם,
וכאלו אמר שוטה בחסידותו.
פירוש המשנה, סוטה ג, ג

לדעת הרמב"ם עיקר הבעיה בהחמרה היא דווקא הצורה בה מתקבלת התנהגותו של
המחמיר בעיני הציבור, ולא כדברי המהרש"ל שהבעיה היא מצד גאותו האישית.
במאמרו 'חומרות משובחות הדיוטות ואפיקורסות'⁵⁶ הציע ר' יהודה לוי אפשרות לפיה
האיסור הוא בכך שגורם לאחרים לחשוד בו בגאווה, ואפילו אם נתכוון לש"ש מנדים אותו
על שהכשיל את הציבור.

הבנות נוספות הובאו בספר מצות השלום לר' דוד יוסף אפשטיין (פ"ב ס"ד) שם מנה
ארבעה איסורים הכלולים ביוהרא:

1. צד גסות הרוח והגאווה
2. צד זלזול באחרים
3. פורש מן הציבור
4. חוסר דרך ארץ לשנות ממנהג הבריות

לסיכום, מצינו מספר מקרים בהם אסרו חכמים להחמיר משום יוהרא בכבלי
ובירושלמי.

נחלקו האחרונים בגדרי האיסור (האם חלים על כל אדם על כל החמרה או שמא לאו)
ובטעמיו. למסקנה נראה שדין זה שייך בעיקר במקרים בהם ההחמרה היא בולטת לעין
ואחרים מרגישים בה. לרוב השיטות האיסור להחמיר משום מחזי כיוהרא נוהג בכלל
הציבור אך יש שהגבילו את האיסור והתירו את ההחמרה לאנשים המוחזקים כיר"ש
וכמחמירים. (כך סברו המהרש"ל, המהרשד"ם והברכי יוסף עיין הערה 26) הסיבה שבעטיה
נאסר להחמיר כאשר ישנו חשש ליוהרא שנויה במחלוקת:

לדעת המהרש"ל עיקר הבעיה היא הגאווה הנוצרת אצל המחמיר (פרופ' יהודה לוי
הוסיף שהמחמיר גורם בהתנהגותו לאחרים לחשדהו בגאווה ועל כך נענש).
הרמב"ם סבר שהבעיה נעוצה דווקא בעובדה שנמאס בעיני הציבור.

וכן נראה מדברי החיד"א: "וזימנין מצינו כמה חומרות, די"ל דלמאן דנקיט חומריה מתנייתא והוא נוהג תדיר בפרישות
שרי ליה להחמיר" (ברכי יוסף, אורח חיים, לב) – כאשר המדובר באדם הרגיל להחמיר – אזי רשאי להחמיר.
56. יהודה לוי 'חומרות משובחות הדיוטות ואפיקורסיות' המעין יח ב תשל"ח עמודים 19-33

בספר מצוות שלום פירט מעט את איסורים ביוהרא ביניהם גסות רוח גאוה, זלזול באחרים (שלא מחמירים כמותו) פרישה מן הציבור וחוסר דרך ארץ לשנות מנהג הבריות

ז. הוצאת לעז על ראשונים

במסכת גיטין הובא סיפור בנוגע להקפדה בגיטין:

בר הדיא בעי לאתויי גיטא, אתא לקמיה דרבי אחי דהוה ממונה
אגיטי, א"ל: צריך אתה לעמוד על כל אות ואות.
אתא לקמיה דרבי אמי ור' אסי, אמרי ליה: לא צריכת, וכי תימא
אעביד לחומרא, נמצא אתה מוציא לעז על גיטין הראשונים.
גיטין ה, ב

ר' אמי ור' אסי אסרו להחמיר בכתיבת גט מתוך החשש שמא יצא לעז על הגיטין הראשונים. בעקבות סוגיה זו אימצו פוסקים רבים את הטעם לאסור חומרה כאשר היא עלולה להוציא לעז על שקדמו להם. אומנם, יש שכתבו שכל הטעם הנ"ל שייך רק במקרה דוגמת המדובר בגמרא, כלומר רק בהחמרות הקשורות בגיטין ובתחומי אישות אחרים שם ישנו גם חשש להוצאת לעז על הבנים שהם ממזרים.
היטיב להבהיר זאת הגר"ע יוסף:

... גם המהראנ"ח ח"ב (סי' יא)⁵⁷ כתב, דדוקא בעניני גיטין ואישות שייך לומר כן, שנמצא שעי"ז מוציא לעז על הבנים שהם ממזרים ח"ו. אבל בשאר איסורין אין לחוש לזה. ע"ש....
כי בודאי דבר זר מאד לומר שיש למנוע מאדם הבא להחמיר מספק איסור כדי שלא להוציא לעז על הראשונים, וגם בכל הש"ס לא נמצא ד"ז אלא לגבי גיטין ואישות.
שו"ת "יביע אומר" חלק ה, אבן העזר, סימן ה

57. מהראנ"ח - ר' אליהו בן חיים – בשו"ת "מים עמוקים" כפי שמופיע בפרויקט השו"ת אין דבריו מופיעים תחת שאלה יא כי אם יב.

למרות זאת אנו רואים כי פוסקים רבים בחרו לאסור חומרות מהטעם הנ"ל בקשת רחבה של דינים ולא דווקא בדיני אישות, כגון ביחס לאתרוג מורכב, שיעור המים לנטילת ידיים, ובעוד מקורות רבים.⁵⁸ עתה, בדומה לפרקים הקודמים, נבקש לבדוק מהם המקרים בהם התירו להחמיר למרות החשש להוצאת לעז על ראשונים כפי שהיטיב לשאול בעל התוה"ד:

א"כ תקשה היכי נהגו האחרונים כמה חומרות בגיטין שלא נהגו בהן הראשונים, וכן עוד היום אנו מחמירין בכמה מילי בגיטין שלא נהגו בהן רבותינו שהיו לפנינו?
תרומת הדשן, רלב

שיטה ראשונה— כאשר אין ההחמרה נראית ככזאת

הרשב"א מביא ביחס להחמרה שלא להחתים את הסופר כעד בגט את התשובה הבאה:

...אמר רבן שמעון בן גמליאל אם כן מה נעשה לצרות הראשונות מעתה. דאלמא אין עושין מעשה שיראה ממנו שום קלקול למה שנעשה לראשונות. שאני הכא דהרואה אומר בעדים אלו ניחא להו ולא באותו סופר [...]
הביאו ראייה שעשו כדבריהם מעשה וילדה כלתו של שמאי הזקן ופחתו את המעזיבה וסכך על גבי המטה בשביל הקטן ... ופריק התם הרואה אומר לאפושי אורא הוא דקא עביד. וכן בשוקת יהוא ששלחו בית שמאי והרחיבוהו אמרו התם נמי הרואה אומר לאפושי מיא הוא דקא עביד. וכל שכן כאן שאינו עושה מעשה אלא שהוא יושב ואינו מחתים הסופר.
שו"ת הרשב"א א, אלף קצ

58. ביחס לאתרוג מדובר בפסיקת הרמ"א (שו"ת הרמ"א, קיז), ביחס למים לנטילה בט"ז (או"ח, קסא, ס"ק ו), וביחס לכתיבת תפילין במג"א (או"ח, לב, ס"ק מח). עוד מספר דוגמאות למקומות בהם אסרו החמרה מתוך החשש להוצאת לעז על הראשונים:
גבי תיקון מקווה בנחושת: "וגם שכתב הש"ך וז"ל בשם מהר"ם לובלין דודאי אין לשנות המנהג שלא להוציא לעז על ראשונים" (שו"ת "פנים מאירות", ג, מב).
גבי דיני עירובין: "א"כ אף בנדון דידן שנהגו כן על פי זקנים והוא מקום כנסי' לרבים בכל שנה ושנה בחדש אייר שבאו שם מהרבה מקומי' לרפואת הגוף בהרחצת חמין שיש שמה ולא מיחו בדבר ש"מ דשפיר עבדי ברצון חכמי' ואין לשנוי מנהגם כדי שלא להוציא לעז על הראשונים" ובלא"ה הלכה כדברי המיקל בעירוב אפי' ביחיד נגד רבים.. (שו"ת "שבות יעקב", ב, ז).
בנוגע לבריקת סכין לשחיטה בשבת: "מ"מ אין לו למורה מעתה לקרוא תגר ולהוציא לעז על מנהגן של ראשונים נוחי נפש" (שו"ת "אדמת קודש", א, אורח חיים, יב)
וכן שלא חילק בין דיני אישות לדינים אחרים: "...אך אמנם קולר תלוי על צוואר כל מורה הוראה שלא להוציא לעז על הראשונים כדאיאת פ"ק בגיטין בר הדיא.. (שו"ת "זרע אנשים", אה"ע, מג).

הרשב"א מביא ראייה מן הגמרא ביבמות, שם סופר על כלתו של שמאי שילדה ופחתו מן המעזיבה (טיח שבגג) על-מנת שתהיה ליילוד סוכה. זאת, בשל דעת שמאי כי קטן הצריך לאמו חייב בסוכה. בגמרא הוסבר שההיתר לכך נבע מכך שיכלו הרואים לתלות את מעשה ההחמרה (פיחות המעזיבה) לא ברצון להחמיר אלא בגורם אחר, של אוורור לילד.⁵⁹ אם כן, עולה שהרשב"א סבור כי כאשר אין הציבור רואה את מעשה ההחמרה כהחמרה ויכול לתלות את המעשה כנובע ממניעים אחרים, ניתן להחמיר בלא לחשוש להוצאת לעז על ראשונים.

שיטה שניה: החמרה בשב ואל תעשה אינה נחשבת כלעז

בשו"ת "מהר"י בן לב" מביא בשם הרשב"א כך :

דצריך לעיין בתשובות הרשב"א שכתב בההיא דמה נעשה לצרות הראשונות והעלה באותו התשובה דבקים עשה יש לעז לראשונים אבל בשב ואל תעשה אין לעז לראשונים. שו"ת "מהר"י בן לב" ג, יד

לשיטתו, רק במקרה בו נעשית ההחמרה בקום עשה יש מן הלעז, אך במקרה בו המחמיר נשאר בשב ואל תעשה – ההחמרה מותרת.

שיטה שלישית: כאשר ישנו חשש איסור חותר

גם בעל תרומת הדשן התקשה ביחס לאיסור להוציא לעז על הראשונים ותהה כיצד ייתכן שהאחרונים הוסיפו חומרות שלא נהגו לפנייהם. וכך השיב:

יראה דדברים הללו צריכים לימוד רב אימתי שייך לומר נמצאת אתה מוציא לעז ואימת לא אמרי הכי... והיה נראה לחלק דכל היכא דמילתא דפשיטא הוא להתיר ובא אחד להחמיר ולעשות זהירות יתירתא כה"ג אמרינן לא תעביד דא"כ אתה מוציא לעז, אבל היכא דאיכא ספיקא וצדדין שמן הדין ראוי להחמיר מוטב יותר לעשות כדת וכתורה לגמרי, וניחוש לגיטין שלפנינו שלא יהא בהן ספק משניחוש ללעז גיטין הראשונים.

תרומת הדשן, רלב

על-פי דבריו, כאשר מדובר בהחמרה שהיא סייג מיותר וברור שמעיקר הדין יש לנהוג אחרת, אזי היא תיחשב כהוצאת לעז. לעומת זאת, במקרה בו ההחמרה נובעת מחשש לפגיעה בעיקר הדין אזי ראוי להחמיר ולהימנע מחשש איסור. ונראה אולי להוסיף את דברי מהר"י בן לב במקור שצוטט לעיל:

בנדון דידן לכל הפירושים אפילו שנאמר דיש לחוש ללעז אפילו שאינו מענין גטין לפרש"י נאמר בנדון דידן דיותר יש לחוש שיאמרו עלינו שאנו אוכלים חלב דאורייתא מאחר שרוב העולם מחמירים בו ואוסרים ואף לפירוש הרב האלפסי ויתר גאונים גם כן בנדון דידן לא נניח מלאסור עלינו מה שראוי לאסור בשביל לעז הראשונים.

שיטה רביעית: הוצאת לעז שייכת רק במקילים

בספר גינת ורדים כתב כך:

בהסכמה עלו שלא נקרא מוציא לעז רק כשהאחרון בא להקל נגד הראשונים נ"נ אבל להחמיר מחמת איזה ספק לית לן בה יע"ש וכן נעשה מעשה בגט קטנה כמה פעמים שהראשונים נהגו בגט א' וב"ד של אחריהם נהגו בשנים ולא חששו ללעז הראשונים.

גנות ורדים חלק אבן העזר כלל א, ג

לדבריו, הוצאת לעז שייכת דווקא בהקלה כנגד דברי הראשונים ואילו בהחמרה לא חוששים ללעז כלל.

וקשה להבינו, כיוון שדבריו סותרים את המקור בגמרא ואת דברי הראשונים, שהרי פשט הגמרא בגיטין עוסק בהחמרה בגט ולא בהקלה, וכך גם דנו כל הראשונים. וצע"ג.

לסיכום:

מן האמור לעיל עולה כי בהתקיים מספר תנאים ניתן להחמיר ואזי החומרה לא תחשב כלעז על הראשונים:

1. לדעת חלק מן הפוסקים אין דין מוציא לעז שייך אלא רק בנושאים הקשורים לאישות ולכן בתחומים אחרים אין ההחמרה תחשב כהוצאת לעז על ראשונים (הר"ע יוסף בשם המארנ"ח ועוד).
2. כאשר ניתן לייחס את מעשה ההחמרה לנובע ממוטבציה אחרת (שיטת הרשב"א).
3. החמרה בשב ואל תעשה אינה נחשבת כהחמרה (מהר"י בן לב בשם הרשב"א).
4. כאשר יש חשש איסור ראוי להחמיר ואין זה נחשב כלעז על הראשונים (תוה"ד).
5. היה מי שכתב שהוצאת לעז שייכת רק במי שמקל, ואילו בהחמרה אין שינוי בדין נחשב כהוצאת לעז. וקשה שהרי מפשט הגמרא וכל הפוסקים משמע הפוך וצ"ע (גינות ורדים).

ח. חשש לכגיעה בסמכות הפסיקה

במשנה, במהלך הדיון באופן קריאת שמע, מסופר אודות ר' טרפון :

בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטו ויקראו ובבוקר יעמדו שנאמר ובשכבך ובקומך ובית הלל אומרים כל אדם קורא כדרכו שנאמר ובלכתך בדרך אם כן למה נאמר ובשכבך ובקומך בשעה שבני אדם שוכבים ובשעה שבני אדם עומדים אמר ר' טרפון אני הייתי בא בדרך והייתי לקרות כדברי ב"ש וסכנתו בעצמי מפני הלסטים אמרו לו כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה. משנה ברכות א, ג

ובגמרא עמדו על משמעות הביטוי כדאי היית לחוב בעצמך – חייב מיתה:

תני רב יחזקאל: עשה כדברי בית שמאי – עשה, כדברי בית הלל – עשה. רב יוסף אמר: עשה כדברי בית שמאי – לא עשה ולא כלום... רב נחמן בר יצחק אמר: עשה כדברי בית שמאי – חייב מיתה, דתנן אמר רבי טרפון: אני הייתי בא בדרך והייתי לקרות כדברי בית שמאי, וסכנתו בעצמי מפני הלסטים. אמרו לו: כדאי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל.

ברכות יא, א

וכן פירש הרמב"ם בפירושו למשנה (ברכות א, ז). רב עמרם גאון בסידורו אף פסק כן להלכה:

אבל משיצאת בת קול, הלכה כבית הלל לעולם, וכל העובר על דברי בית הלל חייב מיתה. ובתלמוד א"י בענין אותה הלכה, רב נחמן בר יצחק אמר עשה כדברי בית שמאי חייב מיתה, א"ר טרפון אני הייתי בא בדרך והייתי לקרות כדברי בית שמאי וסכנתי בעצמי מפני הלסטים. אמרו לו כדאי היית לחוב בעצמך על שעברת על דברי בית הלל.
סידור רב עמרם גאון, קריאת שמע וברכותיה, ד"ה 'ואותן האנשים'

כך הובא להלכה גם בפר"ח סימן ס"ג ב' שהחמיר מתחייב במיתה. ויש לעיין: מדוע נתחייב ר' טרפון מיתה על כך שהחמיר כדעת ב"ש? המהרש"ל בדיון אודות המנהג להחמיר ולהימנע מבשר ויין עד אחר שבת נחמו כתב:

ועוד נראה דאפי' בא אחד להחמיר ולאסור בשבוע שחל ט"ב עד השבת בכל מילי כרשב"ג דלא יאות עבד כדאיתא בפ"ק דברכות אמר ר' טרפון אני הייתי בא בדרך והייתי לקרות כדברי ב"ש וסיכנתי בעצמי מפני הלסטים א"ל כדאי היית לחייב בעצמך שעברת על דברי ב"ה נפי' התוספות אע"פ שהחמיר על עצמו לעשות כב"ש וב"ה ג"כ מתירים לעשות כב"ש להטות ולקרות מ"מ מאחר שבא לכוין ולעבור על דברי ב"ה נגד הלכה אפי' הוא להחמיר חייב מיתה כדאיתא התם וה"ה הכא דקבעו הלכה כר"ם והוא בא להחמיר כרשב"ג להתאבל יותר מדאי וכ"ש לסגף את גופו בכדי שנקרא חוטא ושיש למונעו מן המנהג הרע...⁶⁰

שו"ת מהרש"ל, נד

60. ובט"ז סי' תקנ"א ס"ק י' חלק על דבריו וכתב "ואין דברי הרב ברורי' בזה דהא כתבו התו' שם במסקנ' בשם הר"ר שמע' ז"ל כה"ג גבי קריאת שמע אע"ג דמן הדין יצא בדיעבד כיון דלכ"ה אין נכון כדאית' במתני' כדאי היית לחוב בעצמך אם עשה כב"ש לב"ה לא עשה ולא כלום עכ"ל א"כ לא היה ר"ט ראוי לעונש אלא מצד שעש' כדברי ב"ש מה שאינו נכון לב"ה משא"כ כאן בפלוגתא דר"מ ורשב"ג דלא עבד כלום לר"מ במה שעושה כרשב"ג גם מו"ח ז"ל חולק על רש"ל בזה מטעם אחר ע"כ ודאי אין על המחמיר בזה שום עון אשר חטא רק נלע"ד שהחמיר' אסור לומר שהוא חש לדברי רשב"ג דבזה נראה כחולק על פסק דרבא ח"ו אלא יחמיר לעצמו דרך לפנים משורת הדין ולא יאמר כלום."

לפי דבריו, ר' טרפון התחייב מיתה על עצם כוונתו לעשות כנגד ההלכה שנקבעה ע"י בית הלל ואפילו שהחמיר בה.⁶¹ בתשובה של הרא"ש אודות מי שהחמיר בצורת הפתח בעירוב, הוסיף שלא רק שבזמן הסהנדרין היה המחמיר כנגד פסקם של חכמים מתחייב במיתה אלא גם בזה"ז מחייבין את המחמיר בנידוי.

... לכן אני גוזר עליך, אחר שינתן לך כתב זה בעדים, שתתקן המבואות המפולשין לרשות הרבים, של כותים, בצורת פתח, תוך שבועיים אחר שתראה כתב זה; ואם לא תתקן המבואות כאשר כתבתי, אני מנדה אותך. ואם היית בימי הסנהדרין היו ממיתין אותך, כי אתה בא לעקור תלמוד שסידר רב אשי, ולחלוק על כל הגדולים שהיו עד היום הזה, אותם שמתו ז"ל, ואת אשר המה חיים עד הנה. לכן חזור בכך ואל תטוש תורת משה רבינו ע"ה.

שו"ת הרא"ש, כלל כא, ח

ובדומה לכך כתב ר' יוסף קארו:

והמנהג הפשוט בכל א"י כדברי רבינו ומימינו לא שמענו פוצה פה לחלוק על זה. ועתה קם חכם אחד ונראה לו שהוא מתחסד בעשותו הפך המנהג הפשוט ומעשר פירות שגדלו בקרקע העכו"ם ונגמרה מלאכתן ביד עכו"ם וגם מירחן עכו"ם. והולך ומפתה אחרים שיקבלו עליהם לעשות כדבריו. ונראה פשוט בעיני שראוי למנעם מזה משום לא תתגודדו ועוד שמאחר שבכל אלו המדינות קבלו עליהם לעשות כדברי רבינו מלבד מה שנוגע בכבוד הראשונים שנהגו כן והרי ריב"א לא מלאו לבו לסמוך על סברתו לבטל המנהג ומי הוא זה ואיזהו אשר מלאו לבו לעשות כן ועוד שדבר זה הוא דבר שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בו לכן יש לגזור עליהם שלא ינהגו כן ואם יסרכו יכופו אותם כההיא דשמואל דא"ל אכול משחא ואי לא כתיבנא עלך

61. זה המקום להוסיף שהיו שהסבירו שר' טרפון ראוי היה להיענש בעונש כה חמור, לא בשל ערעורו על פסיקתם של בית הלל שנתקבלה כפסיקה המחייבת, אלא כיוון שיכול היה לגרום בהחמתו לטעות בקרב מי שיראהו וסיסבור שכך הוא עיקר הדין. ועיין בהרחבה בסיכום.

זקן ממרא. אח"כ נתפשטו הדברים עד שהוצרכו חכמי העיר לתקן ונתקבצו כולם וגזרו גזירת נח"ש שעוד כל ימי עולם לא יעשה אדם לקוח מן העכו"ם אלא כמו שנהגו עד עתה ע"פ רבינו.

כסף משנה הלכות תרומות, א, יא ד"ה 'ודע דבמנחות'

ובטור החשיב את המחמיר וציווה לגעור בו.

כתב ר"ע מי שרוצה להחמיר לעמוד כשהוא יושב ולקרונה מעומד לא יאות עביד ונקרא עבריינא וצריך לגעור בו שמצותה מיושב.

טור אורח חיים סימן סג

וכן הביא בב"י והסביר בדומה להסברו של המהרש"ל גבי המיתה שנקרא עבריינ משום שעבר על דברי חכמים.

כתב רב עמרם (בסדורו קג.) מי שרוצה להחמיר לעמוד וכו'.. ומ"ש ונקרא עבריינא. הוא מדאמרינן בפרק כירה (שבת מ.) מאן דעבר אדרבנן שרי למיקריה עבריינא ב"י אר"ח סימן סג

הרמב"ם כתב אודות מי ש"יצא" מדברי חכמים וחלק על פסקם והחשיבו כהולך בדרך אפיקורסות וכמין הצדוקים:

וכן זה שתמצא במקצת מקומות ותמצא תשובות למקצת הגאונים שיולדת זכר לא תשמש מטתה עד סוף ארבעים, ויולדת נקבה אחר שמונים, ואע"פ שלא ראתה דם אלא בתוך השבעה, אין זה מנהג אלא טעות הוא באותן התשובות ודרך אפיקורסות באותן המקומות ומן הצדוקין למדו דבר זה, ומצוה לכופן כדי להוציא מלבן ולהחזירן לדברי חכמים שתספור ז' ימים נקיים בלבד כמו שביארנו.

הלכות איסורי ביאה יא, טו

ובשו"ע הביא בשם הר"ן שהחולק על דברי חכמים נחשד במינות:

ומצוה להטמין לשבת, כדי שיאכל חמין בשבת, כי זהו מכבוד ועונג שבת. (מט) וכל מי שאינו מאמין בדברי החכמים ואוסר אכילת חמין בשבת, חיישינן שמא אפיקורס הוא. אורח חיים, סימן רנז, ח, בהג"ה

ובפתחי תשובה הגדירו כאפיקורס:

שוב ראיתי בסולת למנחה...שכתב בשם תורת האשם דמי שרוצה להחמיר לנהוג איסור בדבר שלא מצינו שהחמירו אמוראי כגון מה שנתבטל בששים או בכלי שני הוי כמו אפיקורסות ויצא שכרו בהפסדו ודלא כמ"ש. פתחי תשובה, יורה דעה, קטז, ס"ק י

בכסף משנה שראינו השווה את המחמיר כנגד דעת חכמים לזקן ממרא:

לכן יש לגזור עליהם שלא ינהגו כן ואם יסרבו יכופו אותם כההיא דשמואל דא"ל אכול משחא ואי לא כתיבנא עלך זקן ממרא..

כסף משנה, הלכות תרומות א, יא

יוצא איפוא, מדבריהם עד עתה, שחז"ל אסרו החמרה על הפסיקה המקובלת וחייבו את המחמיר מיתה (פשט המשנה, הרמב"ם ר' עמרם גאון, הפר"ח), נידוי (הרא"ש, כס"מ), ונקרא עבריין (טור, ב"י), מין (שו"ע בשם הר"ן), אפיקורס (פת"ש, רמב"ם) וזקן ממרא (כס"מ).

לסיכום

נראה שחז"ל חששו מאוד מפגיעה בסמכות ההלכתית כתוצאה מהחמרות על ההלכה הפסוקה ואימוץ שיטות שנדחו (ואפילו הן מחמירות יותר מן הפסיקה). ישנן שתי אפשרויות מרכזיות להבין מה היה חששם הגדול כ"כ של חכמים.

אפשרות ראשונה היא שחז"ל חששו שהחמרה כנגד הפסיקה המקובלת תביא לידי "אנרכיזם" דתי,⁶² – כך משמע מהביטוי זקן ממרא וכך נראה גם מדברי האפי זוטרא (או"ח תעב, דף קמ, ב) שכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט משום שהוא חולק על חכמים. האפשרות השנייה היא שעיקר חששם היה מפני מציאות בה ההחמרה תגרום להבנה הלכתית מוטעה בקרב הציבור הרחב – כפי שאפשר להבין מדברי המהרשד"ם:

משמע בפירוש דאיכא קפידא ושאיין להחמיר במקום דאיכא למיחש שמא יטעו לומר שכן הלכה ואינה הלכה ולא עוד דאמרינן שם אמר רב נחמן עשה כדברי ב"ש חייב מיתה הרי בפי' דאפי' מי שרוצה להחמיר בדבר שאינו מן הדין שאינו רשאי לעשות כן וכמדומה לי שהחכם השואל לא ראה הגמ' ולכן כתב שאפי' כדברי ב"ש רשאי להחמיר אלא שאין לו להסתכן וכבר הוכחנו שאינו כן כדבריו אלא שאין אדם רשאי להחמיר במקום דאיכא למיחש שמא יטעו ויקבעו הלכה לדורות לפי שחותמו של הקב"ה אמת וצריך לקיים האמת במה שהוא אמת אפילו לקולא
שו"ת מהרשד"ם יורה דעה, קצב ד"ה 'אין ספק'

בלבול בין עיקר הדין לחומרא עלול להיות בעל השלכות בעייתיות רבות. אמנה שתיים מהן:

מרגע שהחמרה תיתפס בציבור כנורמה המחייבת במקום ההלכה הפשוטה יתכנו מקרים בהם כתוצאה ממחמרה – שנתפסת בעיניהם כהלכה "יוותרו" על קיום החובה לחלוטין (בבחינת הכל או כלום).⁶³ כאשר חלק מהציבור חושב שהחמרה היא עיקר הדין נוצרת מציאות בה כל מי שנוהג כפי שורת הדין נחשד כמי שאינו נוהג כשורה כלל. ביטוי לחשש זה ניתן למצוא בהקדמת הנצי"ב לפירושו העמק דבר בספר בראשית: "...חשדו שראו את מי שנוהג שלא כדעתם ביראת השם שהוא צדוקי ואפיקורס ובאו ע"י זה לשפכות דמים כדרך הפלגה ולכלל הרעות שבעולם עד שחרב הבית. ועל זה היה צידוק הדין שהקב"ה ישר ואינו סובל צדיקים כאלה".

62. זומציאות בעייתית מאוד, שהרי ההלכה אמורה ביסודה להיות זהה עבור כולם ולא תתכן הלכה שאינה בחיוב אחיד – כך הובא באור שמח הלכות תלמוד תורה א, ב והדברים פשוטים ואכמ"ל.

63. דוגמה לכך ניתן לראות בנושא השמיטה – אדם שיבין שהאופן היחיד שבו ניתן לזרוק ירקות הקדושים בקדושת שביעית הוא ע"י המתנה להקבתם בבית עלול בסופו של דבר לא להקפיד על קדושתם כלל מפאת הקושי שבהחמרה זו. דוגמא אחרת ושונה בקצת הובאה באבות דר' נתן. שם סופר על כשלונו של אדם הראשון שנבע עפ"י הסיפור מכך שהחמיר ואמר לחוה שהאיסור חל על הנגיעה בעץ למרות שהאיסור חל רק על האכילה כשהוכיח הנחש לחוה שהוא נוגע בעץ ואינו נענש גם לה לערער על כל דברי אדם והביא לכך שחטאה (אדר"ג א, ה). וכך דרשו חז"ל "שלא תעשה את הגדר יותר מן העיקר שלא יפול ויקצץ בנטיעות" .. (בר"ר יט, ג).

לכן קבעו הפוסקים סנקציות חריפות כנגד אותם שבחרו להחמיר כדעה הדחוייה על פני ההלכה שנתקבלה ונקראו בכינויים חריפים ביותר.

ט. לא תתגודדו - חשש מיצירת מחלוקת

בגמרא מסכת יבמות דרשו חכמים את הפסוק צִים אַ תִּם לֵה' א-לֵלֵי אֶת־תִּגְדֵי דו וְלֹא תִשׁ יְמוּקְרֵ תְּהַבֵּינְיָכֶם לְמַת" (דברים יד, א) באופן הבא:

לא תתגודדו, לא תעשו אגודות אגודות! אמר אביי: כי אמרינן לא תתגודדו – כגון שתי בתי דינים בעיר אחת, הללו מורים כדברי ב"ש והללו מורים כדברי ב"ה, אבל שתי בתי דינים בשתי עיירות – לית לן בה. אמר ליה רבא: והא ב"ש וב"ה כשתי בתי דינים בעיר אחת דמי! אלא אמר רבא: כי אמרינן לא תתגודדו – כגון ב"ד בעיר אחת, פלג מוריין כדברי ב"ש ופלג מוריין כדברי ב"ה, אבל שתי בתי דינין בעיר אחת – לית לן בה.
יבמות יד, א

ויש להבין מהו החשש מיצירת אגודות אגודות. על-פי רש"י ההסבר הוא כזה:

דנראה כנוהגין ב' תורות

רש"י יבמות יג, ב, ד"ה 'לא תעשו'

אליבא דרש"י החשש הוא שחילוקי המנהגים יגרמו לכך שהתורה תראה כ"שתי תורות" נפרדות. לעומת הסברו של רש"י, סבר הרמב"ם שמקור החשש הוא אחר:

בכלל אזהרה זה שלא יהיו שני בתי דינין בעיר אחת זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר, שדבר זה גורם למחלוקות גדולות שנאמר לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות הלכות עבודת כוכבים יב, יד

לדעת הרמב"ם טעם איסור לא תתגודדו אינו נובע מהחשש שתורה תראה כשתי תורות, אלא מהחשש שמא חילוקי המנהגים יובילו להיווצרות מחלוקת, שהיא איסור, כפי שהובא בגמרא:

ויקם משה וילך אל דתן ואבירים, אמר ריש לקיש: **מכאן שאין מחזיקין במחלוקת, דאמר רב: כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר ולא יהיה כקרח וכעדתו. רב אשי אמר: ראוי ליצטרע, כתיב הכא ביד משה לו, וכתיב התם ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך.**

סנהדרין קי, א

וכך הביא ר' יונה גמרא זו להלכה:

ולא יהיה כקרח וכעדתו (במדבר יז, ה). אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין קי א): **כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו, שנאמר: ולא יהיה כקרח וכעדתו. ומותר לספר לשון הרע על בעל המחלוקת, שנאמר (מ"א א, כו): ולי אני עבדך ולצדוק הכהן ולבניהו בן יהוידע ולשלמה עבדך לא קרא.** שיערי תשובה, שער ג

וכן פסקו הרי"ף⁶⁴ הרא"ש⁶⁵.

למדנו איפוא כי ישנו איסור על יצירת קבוצות הנוהגות בצורה שונה מטעם "לא תתגודדו" – לא תעשו אגודות אגודות, ונחלקו מהו טעם האיסור. אליבא דרש"י החשש הוא מפני היווצרות מציאות בה תיראה התורה כשתי תורות, ואילו ברמב"ם משמע שהחשש הוא מיצירת מחלוקת בין הקבוצות שנאסרה בלאו.

מכל מקום, יוצא מדברינו כי חז"ל אסרו להחמיר במקום שהחמרה עלולה להביא לפילוג. כל המחמיר וגורם לפילוג הרי שעובר באיסור לא תתגודדו, וע"פ הרמב"ם גם בלאו לעמוד במחלוקת – לא תעשו כקורח וכל עדתו. איסור זה מופיע במקומות רבים, ואלו מקצתם:

איסור על תספורת בר"ח אייר במקום בו נוהגים להסתפר מל"ג בעומר⁶⁶, איסור על החוששים לטעות בקביעת התאריך לעשות יום טוב שני בכל חג⁶⁷, פסק נגד המעשר פירות עכו"ם⁶⁸, היתר לנשים לרחוץ לאחר הטבילה במקום שנהגו כן⁶⁹, ובעוד מקומות רבים.

64. סנהדרין כ, א.

65. פרק יא, ת.

66. יש נוהגים להסתפר בראש חדש אייר, וטעות הוא בידם. הגהה: מיהו בהרבה מקומות נוהגים להסתפר עד ראש חדש אייר, ואותן לא יספרו מל"ג בעומר ואילך, אעפ"י שמוותר להסתפר בל"ג בעומר בעצמו. ואותן מקומות שנוהגין להסתפר מל"ג בעומר ואילך, לא יסתפרו כלל אחר פסח עד ל"ג בעומר. ולא ינהגו בעיר אחת ומקצת מנהג זה ומקצת מנהג זה, משום לא תתגודדו וכל שכן שאין לנהוג היתר בשתייהן (שו"ע, או"ח, תצג, ג).

1. חתי' אין חוששים ללא תתגודדו?

למרות האמור, אנו רואים בעינינו שנוהג שבעולם שישנם חילוקי מנהגים בין קבוצות ועדות שונות ויש לעיין ולבחון היכן ובאיזה אופן התירו להחמיר:

1. כאשר מדובר בשני מנהגים ידועים ואין חשש שיבואו לידי מחלוקת הרב אייזיק הלוי הרצוג נשאל האם מותר להוסיף ולהעלות קרואים ע"י חזרה על הפרשה בעיר שלא נהגו בשאר בתי הכנסת לעשות כן:

..וחוץ מזה, הלא בשני בתי דינים בעיר אחת לרבא אין דין לא תתגודדו [בימות דף י"ד] ושם, בח"ל, כל בית כנסת כבי"ד בפני עצמו, ... אבל כאן בדבר שאינו ענין אלא לבית כנסת עצמו, אופן קריאת התורה, ולמה תהא מחלוקת משום כך? !..

היכל יצחק, אורח חיים, ו

ובדומה לכך הביא המגן אברהם אודות בני שתי קבוצות שנתקבצו למקום אחד:

והוא הדין דרך משל שבמדינות פולין נוהגים להתענות ולומר סליחות כ' בסיון, ואם נתקבצו בני פולין ובני מדינה אחרת למקום אחד, מותרים כל אחד לעשות כמנהגו ואין בזה משום לא תתגודדו. אבל בדבר שמחולקים בדבר, כגון שאלו אוכלין חלב בני רינ"ס ואלו אין אוכלין, אם נתקבצו למקום אחד צריכים לעשות מנהג שוה משום לא תתגודדו..

67. "ומחמת אותו ספק היו עושין שני ימים בכל יום טוב... וסמ"ק (סי' רכא, עמ' רכו) כתב יש מתענין שני ימים אבל חומרא יתירא היא אחר שאין מקדשין בשום מקום על פי הראיה אין לחוש ע"כ. ואדוני אבי ז"ל היה מוחה בידם. נראה שטעמו משום לא תתגודדו (דברים יד, א) לא תעשו אגודות ואגודות ואף על גב דבפרק קמא דיבמות (יד, א) אמרינן דהיינו בית דין אחד שלא יהיה פלג מורין כבית שמאי ופלג כבית הלל אבל שני בתי דינים בעיר אחת לית לן בה הכא כבית דין אחד דמי אי נמי היה מוחה בידם משום דמיחזי כיוהרא ואתו לידי מחלוקת וכדעת הרא"ש מצאתי בשם ספר אגודה (יומא סוף פרק יוה"כ) וז"ל העושין שני ימים יום הכפורים לא יתפללו יום שני כי אם עם שאר הקהל ואפילו הם עשרה ומצאתי בתשובה אשכנזית (שו"ת מהרי"ל סי' קפד) שני ימים יום הכפורים אין משנין כלל התפלות ואפילו היו עשרה אך פיוטים וסליחות יאמרו כרצונם" (ב"י אור"ח, תרכד).

68. "ועתה קם חכם אחד ונראה לו שהוא מתחסד בעשותו הפך המנהג הפשוט ומעשר פירות שגדלו בקרקע העכו"ם ונגמרה מלאכתן ביד עכו"ם וגם מירחן עכו"ם. והולך ומפתה אחרים שיקבלו עליהם לעשות כדבריו. ונראה פשוט בעיני שראוי למנעם מזה משום לא תתגודדו" (כסף משנה, הלכות תרומות א, יא).

69. "מכיון שבאו לקבוע דירתם במקום שנהגו קולא ואין דעתם לחזור יכולות ג"כ להתיר לעצמן ולנהוג כרובא דרובא שרוחצות, ולא עוד אלא שמן הדין היה לכוף על המחמירות שינהגו ג"כ להקל משום לא תתגודדו, אלא כיון שגודדו היו שב ואל תעשה ויש להם על מה שימוכרו לא כפינן להו. ובסיכום דבריו העלה בכזאת: כלל העולה כי אפילו לא היו רוב הפוסקים מתירים כיון שנהגו כדברי המקיל מנהג מבטל הלכה, כל שכן וכו', אבל כיון שהוא בשב ואל תעשה אין לכופן להקל, אבל אם מליזין ראוי לגעור להם בנייפה ולהודיעם שגם הם צריכים לנהוג כמנהג המקום שקבעו דירתם ואפילו בצינעא אין להם לחוש למנהגם ע"כ" (ציץ אליעזר יא, סד).

מגן אברהם, תצג, ו

מתוך דבריו של המג"א ניתן להסיק מסקנה חשובה: בכל מקום שברור לחלק מבני העיר שהחלק השני אינו צריך לנהוג כמוהם, אין זה נקרא שתי תורות. היתר זה הוא המאפשר שינויי מנהגים בין העדות השונות בארץ – כשברור לכולם שכל אחד צריך להמשיך ולשמר את מסורת אבותיו ואין בכך משום 'לא תתגודדו'.⁷⁰

2. כאשר מדובר במנהג ולא בדין

המאירי⁷¹ והרא"ש⁷² חילקו בין מנהג לבין דין, היטב לתמצת זאת הגר"ע יוסף:

נוסף לטעם הנ"ל, יש לומר שאיסור לא תתגודדו אינו נוהג אלא באופן שיש מחלוקת בהלכה, זה אוסר וזה מתיר, אבל בדבר שאינו אלא מכח מנהג, לא שייך בו איסור לא תתגודדו. יחווה דעת, ד, לו

ובדומה לכך גם כתב הנצי"ב:

וכבר הראינו לדעת הירושלמי שלאו לא תתגודדו לא קאי אלא באיסורא ולא במנהגא.
משיב דבר א, יז

אם כן, על-פי דבריהם, רק כאשר מדובר במחלוקת הלכתית תקף איסור לא תתגודדו אבל במנהג אין איסור ורשאי להחמיר.

3. לא חוששים כאשר מדובר בהחמרה בצנעה

הרב פיינשטיין בתשובה גבי האיסור לשנות ממנהג המקום הביא כך:

הנה האיסור בביהכ"נ אחת לאיזה אינשי לשנות ממנהגי המקום בדברים הניכרים...
שו"ת "אגרות משה", כרך אורח חיים ד, לד

70. וראוי להוסיף שאליבא דהרמב"ם מ"מ האיסור עומד ואף נחשב מדאורייתא, וכן תקף גם במציאות של שני בתי דינים.
71. "וכל שכן בדברים התלויים במנהג, שאין קפידא אם הללו נוהגים כך והללו נוהגים כך" ("בית הבחירה", יבמות יד, א).
72. בקיצור פסקי הרא"ש: "דבר התלוי במנהג המקומות, שבמקום זה נהגו כך ובמקום זה נהגו כך, אפילו אם נתקבצו בני שני המקומות במקום אחד וכל אחד עושה כמנהג מקומו מותר" (יבמות א, אות ט).

ויש לדייק מתוך דבריו שדווקא "לשנות ממנהגי המקום בדברים הניכרים" אסור, אבל בדברים שבצנעה רשאי להחמיר. כך גם הובא בפשטות בשאלה אודות נוסח התפילה לחזן.

...דפסק ג"כ דאשכנזי בין הספרדים אל יניח נוסח שהורגל בו
וכשמתפלל לפני התיבה בלחש יאמר נוסחתו ובחזרת הש"ץ
יעיין בסדור ויאמר נוסח ספרד... הכל בהצנע ולא יתקוטט.
הערות על שו"ת "אפרקסתא דעניא"⁷³ חלק א סימן יג

אם כן מדברי האג"מ ובעל אפרקסתא דעניא נלמד שבדברים הניכרים אינו רשאי להחמיר, והמחמיר עובר באיסור "לא תגודדו". אך הרוצה להחמיר בצנעה – רשאי.

4. אפשר להקל כאשר מדובר בחומרה בשב ואל תעשה.
ב"ציץ אליעזר" נשאל אם אישה שטבלה רשאית להתרחץ אחר הטבילה.

ולא עוד אלא שמן הדין היה לכוף על המחמירות שינהגו ג"כ
להקל משום לא תגודדו, אלא כיון שנדו"ד הוי שב ואל תעשה
ויש להם על מה שיסמוכו לא כפינן להו.
"ציץ אליעזר" יא, סד

הרב וולדינברג חילק בין החמרה בקום עשה להחמרה בשב ואל תעשה. כאשר מחמיר
בשב ואל תעשה ניתן להחמיר ואילו כאשר מחמיר בקום עשה ההחמרה נאסרה.⁷⁴

5– כאשר מורה לעצמו – רשאי להחמיר
ר' יוסף קארו בספרו בדק הבית הוסיף חילוק וטען שאיסור ההחמרה מטעם לא תגודדו
קיים רק באופן בו מורה לאחרים, אך כאשר מורה האדם לעצמו רשאי להחמיר.

ובסוף פרקא קמא דיבמות (יד, א) אמר אביי דבכלל לא תגודדו
(דברים יד, א) .. ובשם הרמ"ה דוקא כשמורין מקצתן להיתר
ומקצתן לאיסור אבל אם אינם מורים מותר לנהוג אלו כדברי
בית שמאי ואלו כדברי בית הלל ואפילו אלו בפני אלו:
שו"ע יורה דעה, רמב

73. לר' דוד שפרבר.

74. בדומה למה שהבאנו בפרק "כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט" בשם החיד"א בשו"ת "חיים שאל".

מדברי ר' יוסף קארו משמע שרשאי האדם להחמיר על עצמו ובלבד שלא יורה כן לאחרים.

2. לסיכום

בגמרא מצינו איסור על יצירת קבות קבוצת מטעם לא תתגודדו ונחלקו מה הסיבה לאיסור זה. למסקנה נראה כי ישנם חמישה סעיפים להתיר להחמיר

1. כאשר מדובר בשתי דעות המוכרות כשונות בציבור (בחינת שני בי"ד).
2. כאשר מדובר במנהג ולא בדין הלכתי.
3. כאשר מחמיר בצנעה.
4. כאשר מדובר בהחמרה בשב ואל תעשה.
5. כאשר מורה לעצמו.

י. חתינות בבחירה להחמיר.

הרמח"ל מזהיר מפני החמרה שמטרתה הוספת קומה רוחנית, כאשר אין יסודות האדם ראויים לתוספת קומה זו:

וממה שצריך להזהר בקניית הפרישות, הוא שלא ירצה אדם לדלג ולקפוץ אל הקצה האחרון שבו רגע אחד, כי זה ודאי שלא יעלה בידו אלא יהיה פורש והולך מעט מעט, היום יקנה קצת ומחר יוסיף עליו מעט יותר עד שיתרגל בו לגמרי ..
מסילת ישרים, פרק טו

וכך ניתן להבין גם מדברי ר' אברהם בן הרמב"ם, בעל ספר המספיק לעובדי ה', שכתב: "ולא תיחפז ותקפוץ בפעם אחת לבל תתבזה ותשוב ויקם" (עמ' קכב).
כאשר מובן שהאדם מנסה להתעלות ברוחניות מעל לכוחותיו בצורה שאיננה מאוזנת, ישנו סיכוי סביר שהוא עתיד לנחול כישלון. כישלון כזה עלול לפגוע גם בבסיס החיוב של הדין ולא רק בהחמרה (בחינת או הכול או לא כלום), ומכאן שלעולם ימנע אדם מלהחמיר לפני שהוא מקיים את יסודות הדין. גם כאשר יגמור ויקיים את כל הנדרש ממנו, יקפיד להחמיר בצורה הדרגתית בהתאם לרמתו הרוחנית.

יא. סיכום

מתברר למסקנה שבניגוד לתחושה שרווחה בציבור בדורות האחרונים, אין ההחמרה נורמה פשוטה כלל ועיקר. נראה שיש להקפיד ולהיזהר מאוד במה ובאיזה אופן מחמירים. המחמיר בלא בדיקה ועיון ייתכן שלא רק ואינו מועיל כלום בהחמתו ("כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט"), אלא ייתכן אף שעובר על דברי חכמים, ומתחייב כעברייך בנידוי וחרם, ויש שאף יחשב כמין ואפיקורס ועלול יהיה לגרום רעה לו ולאחרים.

לכן נראה שראוי להיזהר ולהחמיר רק חומרות שיש בהן, ויקפיד לוודא קודם שיחמיר שאין החומרה עלולה להביא לידי הקלה בעיקר הדין, בין אם בדין זה ובין אם באחר ("חומרא דאתי לידי קולא"). יש להחמיר רק באופן שהאדם לא יראה כמתיהר בעיני הסובבים אותו ובעיניו ולא יתנהג באופן שיימאס בעיני הבריות ("מחזי כיוהרא"). יש להימנע מלהחמיר בדבר שלא נתקבל ע"י הרבנים והציבור, וודאי שיש להיזהר שלא להוציא לעז על ראשונים שנהגו כעיקר הדין.

נראה שאין להחמיר בפומבי בדין שהוכרע, ושיש להימנע מלהחמיר במקום שישנו חשש שבעקבות החמתו תיווצר מחלוקת או פילוג ("לא תתגודדו"). אין להחמיר במידה והאדם אינו בשל לכך, לכן ישתדל האדם תמיד לקבל קבלות בהדרגה. יש להיזהר מאוד שלא לבוא לידי גאווה כלפי מי שנוהג כעיקר הדין ולזכור להדגיש תמיד מהו עיקר הדין ומאי החמרה ("כשם שאסור להתיר את האסור כך אסור לאסור את המותר"). כך נמנעים סייגים מיותרים שרב הנזק מהם על התועלת ("שלא תעשה את הגדר יותר מן העיקר שלא יפול ויקצץ בנטיעות").

ואין לנו לסכם אלא מדברי הרב קוק זצ"ל :

..ועיקר הנטייה לחומרות יתירות, במה שיש דרך סלולה ע"פ דרכי התורה להקל אין זה מילתא דחסידותא כלל וכבר גינה ענין זה קדוש ד' הרח"ו ז"ל בהקדמתו לספר עץ – חיים [...]
ובאמת דרכן של רבותי הגאונים הצדיקים שזכיתי לשמשם, זכותם יגן עלינו ועל כ"י, הי' שלא להיות נוטים להחמיר בכל מה שיש מקום להקל, ביחוד בדברים שאין היסוד חזק ע"ז בדברי רז"ל בתלמודים. שדי לנו מה שלא נזוז ח"ו ממה שהונהגנו ע"פ מנהגי רבותינו הפוסקים, אבל בפרטים שיש לדון לכאן ולכאן ודאי הנוטה להקל להיות חכם להיטיב ה"ז משובח, ובלבד שיהיו דבריו מיוסדים ע"פ עומק ההלכה וסברא ישרה".
שו"ת "אורח משפט", אורח חיים, קיב

בן אלה נבון מן החכמים פני שר. ים דר. כי יק' נק' ו צ' ד. ק. ים גל' כו ב'ם ופ' ש' ע. ים יפ' ש' לו ב'ם :

רשות להחמיר • אביעד דיין
